Masarykova univerzita
Filozofická fakulta
Ústav religionistiky

Sandra Sklárčíková

Proměny teorie a metodologie v kognitivní religionistice: Od programového přístupu k empiricky založenému výzkumu v laboratoři

Bakalářská diplomová práce

Vedoucí práce: Mgr. Milan Fujda, Ph.D.

2015

Prohlašuji, že jsem bakalářskou diplomovou práci, na téma Proměny teorie a metodologie v kognitivní religionistice: Od programového přístupu k empiricky založenému výzkumu v laboratoři vypracovala samostatně s využitím uvedených pramenů a literatury.

.....

V Brně 15. prosince 2015

Na tomto místě bych chtěla srdečně poděkovat Mgr. Milanovi Fujdovi, Ph.D. za jeho cenné rady a připomínky, které mi poskytl při zpracování této bakalářské práce.

Obsah

1. Úvod 5
2. Teoretická část 6
    2.1. Kognitivní věda o náboženství 6
    2.2. Kognitivní religionistika nebo kognitivní věda o náboženství? 7
    2.3. Brněnská kognitivní věda o náboženství 9
    2.4. LEVYNA 15
3. Praktická část 19
    3.1. Úvodem 19
    3.2. Metodologie práce 19
    3.3. Programový přístup 20
    3.4. Experimentální přístup 23
    3.5. Charakteristika studií a textů programového období 25
    3.6. Charakteristika studií a textů experimentálního období 29
    3.7. Oblasti zkoumání 32
    3.8. Mysl 36
    3.9. Od experimentu v laboratoři k experimentu v terénu 38
    3.10. Publikační činnost 41
4. Závěr 43
5. Použitá literatura a zdroje 46
6. Resumé 50
7. Summary 51

1. Úvod

Kognitivní religionistika je v dnešní době jedna z nejvýraznějších a nejdynamičtěji se rozvíjejících disciplín v rámci religionistiky, jakožto vědní oblasti zabývající se studiem náboženství. Náboženství studované z hlediska kognitivních věd je vědci pokládáno za přirozený lidský výtvor, který sledují, aniž by posuzovali, zda jsou jeho výpovědi pravdivé či nikoliv. Jejich cílem není potvrdit ani vyvrátit tvrzení, která jsou však důležitá pro samotné věřící. Badatelé zkoumající tento jev se naopak zaměřují právě na náboženské osoby a to, jak náboženství ovlivňuje jejich chování, myšlení nebo jednání. Toto chování pak studují v čistě vědeckém prostředí laboratoře.

Brněnská kognitivní religionistika je mladou vědní disciplínou, která se začala rozvíjet při Ústavu religionistiky přibližně v roce 2006. Od této doby si však ve struktuře zdejší badatelské společnosti utvořila stálé místo a pro religionisty z Ústavu FF MU je podstatnou součástí jejich studia. Významným krokem k utváření badatelské infrastruktury bylo založení experimentální laboratoře pro výzkum náboženství – LEVYNA. LEVYNA je dnes důležitým pojítkem se studiem kognitivního náboženství při FF MU.

Náplní práce je zmapování vývoje kognitivní vědy o náboženství v Brně. Základním stanoviskem práce je, že měla kognitivní religionistika odlišné představy o studiu náboženství v počátcích svého vzniku a odlišné představy má také dnes. Proto práce přehledně rozděluje vývoj kognitivní religionistiky do dvou období. Prvním z nich je fáze nazývaná programová. Jde o období, kdy byl kognitivní přístup na Ústavu religionistiky FF MU novou záležitostí. Tato fáze se vyznačovala především tím, že si religionisté ujasňovali, jaké možnosti tento proud vůbec skýtá a jaké nové poznatky by do studia náboženství mohl přinést. Zároveň byl také kognitivní proud propagován jako možná perspektiva studia náboženství, která by mohla přinést nové výsledky nebo zodpovědět otázky, doposud nezodpovězené. Pro toto období je také charakteristické vytváření teoretických prací, postrádajících ověření předkládaných závěrů. Se vznikem LEVYNy, se programová fáze překlenula do etapy, kterou práce nazývá experimentální. Laboratoř poskytla možnost studia náboženství v „umělém“ prostředí, s čímž souvisí i to, že experimentální období přinášelo jiné typy problémů. Práce zároveň předpokládá to, že proměnou prošla i publikační činnost brněnských religionistů. Hlavním předpokladem je, že je sice kognitivní religionistika mladá vědní disciplína, ovšem za tuto krátkou dobu se zcela jistě mohla zajímavým způsobem

proměnit její podstata. Snahou práce tedy bude zjistit, jestli se povaha kognitivního studia náboženství v Brně proměnila, případně jakým způsobem se změnila.

Jak bylo už několikrát uvedeno, kognitivní věda o náboženství není dlouhodobě zavedeným přístupem při studiu náboženství, proto je poměrně obtížné tento vývoj mapovat. Zmíněného stanoviska chce práce dosáhnout prostřednictvím sledování publikační činnosti religionistů z Ústavu FF MU. Využívat k tomu bude přednášky pro studenty, konferenční vystoupení a především časopisecké studie. Analýzou těchto textů bude sledováno, jestli se tento přístup proměnil, jak se změnila povaha problematiky, kterou studie otevírají a především teoretické a metodologické zaměření těchto prací.

2. Teoretická část

2.1. Kognitivní věda o náboženství

Práce se zaměřuje na proces formování normální vědy v rámci kognitivně-vědného studia náboženství. V této kapitole se práce pokusí krátce shrnout základní principy, na kterých kognitivní věda o náboženství staví obecně.

O této disciplíně by se dalo říci, že je pokrokovou a poměrně rychle rozvíjející se oblastí, která přinesla do studia náboženství různé pohledy, stejně jako vyvolala určité kontroverze. V mezinárodní religionistice se začal kognitivní proud rozvíjet už od 90. let 20. století, do Brna tento přístup pronikl s menším zpožděním. Aktivně začal být rozvíjen při Ústavu religionistiky FF MU, po roce 2006.

Zřejmě největší výtka kognitivní disciplíny, týkající se přístupu ke studiu náboženství, je charakteristika náboženství jako jevu *sui generis*. Kognitivní věda o náboženství zavrhuje tuto kategorii na základě, níž je náboženství chápáno jako zvláštní jev, vyžadující specifické metodologické nástroje, aby mohlo být zkoumáno. Naopak se přiklání k názoru, že náboženství je jedním z prostých kulturních projevů člověka a mělo by být zkoumáno například i metodami jiných vědních oborů. V první generaci kognitivní vědy je náboženství chápáno jako přirozený projev evolučně vyvinutého lidského mozku a v něm se odehrávajících mechanismů.

Mezi základní principy kognitivní vědy o náboženství patří: důraz na vysvětlující teorie, nikoliv interpretativní; redukcionismus - protože je náboženství pokládáno za složený jev, které je nutno rozložit na dílčí části, které musí být podrobně zkoumány; využití metod jiných vědních oborů – například metody užívané ke studiu nenáboženských jevů; pochopení

kognitivních mechanismů – studium náboženství by mělo začít u pochopení toho, jak fungují procesy a mechanismy odehrávající se v mysli a ovlivňující vnější projevy člověka, jako je např. náboženství.[1]

Zmíněné postoje byly charakteristické především pro první generaci badatelů, která bývá označována jako tzv. kognitivismus.[2] V této fázi se vychází z toho, že kognitivní procesy nejsou ovlivňovány tělesností, emocemi nebo materiálním prostředím. To se mění s druhou badatelskou generací, která pokládá kognitivní procesy za pevně zakotvenou součást těla, na kterou působí okolnosti, ve kterých se myšlenkové pochody odehrávají.[3] Stejně tak zahrnuje kognitivní věda o náboženství druhé generace stanovisko, že na lidskou kognici působí také kulturní jevy. První generace totiž zastávala názor, že lidskou kulturu je možné vysvětlit čistě na základě pochopení toho, jak lidská kognice funguje. Kultura a její vliv byl vynecháván, což se později ukázalo jako chyba.

Stejně jako se vývoj zahraniční kognitivní religionistiky posunul od počátků spojených především s vytvářením teoretických prací k experimentálně orientovanému výzkumu, následovala tento posun i religionistika v Brně. V kognitivní vědě o náboženství nastala změna paradigma, která přenesla studium náboženství do prostředí laboratoře, kde začalo být zkoumáno prostřednictvím experimentálních metod.

2.2. Kognitivní religionistika nebo kognitivní věda o náboženství?

V textu se několikrát objevují dva různé pojmy, používané pro označení religionistiky, kterou práce popisuje. Jsou to označení *kognitivní religionistika* a *kognitivní věda o náboženství*. Vzhledem k tomu a z toho vyplývajících možných nedorozumění při čtení této práce, je třeba vysvětlit, proč tomu tak je.

Ze všeho nejdříve je nutné uvést souvislost, se kterou se tento název v rámci brněnské katedry religionistiky FF MU, váže. Označení kognitivní religionistika totiž zřejmě vzniklo organizační náhodou. V kapitole *Brněnská kognitivní věda o náboženství* je zmíněno, že jedním z prvních představitelů, který přinesl na půdu brněnské fakulty religionistiky

[1] Hampejs, Tomáš, Chalupa, Aleš, „Kognitivní věda o náboženství: Východiska, cíle a krátká historie", in: *Pantheon,* Pardubice: Univerzita Pardubice 2014, roč. 1, s. 21.

[2] Ibidem, s. 30.

[3] Ibidem, s. 31.

povědomí o kognitivním přístupu při studiu náboženství, byl Martin Kanovský. Kanovský v Brně představil semestrální kurz týkající se kognitivní vědy. Ten byl v roce 2003 vypsán Ústavem religionistiky FF MU a měl za úkol seznámit studenty s kognitivní antropologií. Kurz vysvětloval současné koncepce v rámci kognitivní antropologie a jejich způsoby, jak vysvětlují kulturní a sociální jevy.[4]

Kurz dostal název *Kognitivní religionistika* a toto označení se dále ujalo jako obecně platné pro studium náboženství z pohledu kognitivních věd. Jeho přednášky však spíš představovaly kognitivní vědu v rámci studia antropologie a psychologie se zaměřením na témata důležitá pro studium náboženství. Těmito tématy byla například epidemiologie náboženských idejí, koncepce minimální kontraintuitivnosti náboženských představ nebo modulární mysl obsahující oddělené ontologické sféry. Název „kognitivní religionistika" sice plně nevystihoval náplň zmíněného kurzu, ale v prostředí Ústavu religionistiky FF MU zůstal zachován.

V textech, které tato práce využívá při analýze, se označení kognitivní religionistika běžně užívá. Objevuje se však hlavně v materiálech, které jsou psané v době, kdy se kognitivní přístup začal na brněnské katedře usazovat. V článcích a především studiích, které jsou pozdějších dat, tedy texty ze současnosti a z blízké minulosti, již bývá výraz kognitivní religionistika nahrazen kognitivní vědou o náboženství. Soudě podle studií a textů lze tento přelom v užívání pojmu kognitivní věda o náboženství zařadit do období, kdy došlo k tzv. experimentálnímu obratu. Poté, co došlo k orientaci na experimentální metody při výzkumu náboženství, se většinou v textech objevuje termín kognitivní věda o náboženství, ale neznamená to, že kognitivní religionistika by byla jako označení vynechána. I nadále se v textech objevuje, avšak výrazně méně. Tato dvě označení, jsou potom také jedním z důkazů, že se kognitivní věda proměňuje, s čímž souvisí celá řada dalších proměn, které budou rozebrány v následujících kapitolách textu.

V časopisu *Pantheon*[5] vyšel článek s názvem *Kognitivní věda o náboženství: Východiska, cíle a krátká historie*[6], jehož autory jsou Tomáš Hampejs a Aleš Chalupa. Ti zmiňují v poznámce pod čarou k úvodu své studie, že výraz kognitivní věda o náboženství

[4] Chalupa, Aleš, „Návštěva profesora Luthera H. Martina a kurz „Cognitive Science of Religion"", in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2006, roč. 2, s. 67 (uvozovky původní).

[5] Vědecký časopis zaměřující se na akademické bádání o náboženství, vydávaný Univerzitou Pardubice.

[6] Hampejs, T., Chalupa, A., „Kognitivní věda…", s. 10-43.

chápou jako širší a interdisciplinárnější počin, který není omezen pouze na religionistická pracoviště. Zároveň poznamenávají, že kognitivní religionistika je mnohdy synonymním výrazem pro kognitivní vědu o náboženství.[7] Znamená to tedy, že záleží na tom, jak jej daná osoba chápe. Jakou šíři pro ni tento výraz má a zdali je schopen relevantně postihnout oblast, kterou badatel popisuje či zkoumá.

Co se týče užívání tohoto označení zde, práce bude využívat oba pojmy. Toto rozhodnutí vychází z toho, že oba dva termíny jsou platné pro analýzu textů a studií, ze kterých práce vychází. Pro práci je důležité dbát na to, v jakých obdobích brněnské religionistiky jsou používány. S tím, jak se proměnil charakter studia na katedře religionistiky FF MU, proměnilo se také jeho označení. Ve studiích programového přístupu je užíváno hlavně označení kognitivní religionistika. Naopak studie psané v rozmezí experimentálního obratu a především po něm, užívají ve většině případů označení kognitivní věda o náboženství. V současnosti je tedy aktuálnějším názvem kognitivní věda o náboženství, ale ani termín kognitivní religionistika nezůstává opomenut. Při označování studia náboženství z pohledu kognitivních věd je však mnohem častěji užíván pojem kognitivní věda o náboženství. Tedy pojem kognitivní religionistika se v současných studiích objevuje občas.

2.3. Brněnská kognitivní věda o náboženství

Tato kapitola práce představí kognitivní vědu o náboženství v Brně. Ve zdejším prostředí se jedná o mladou vědní disciplínu, jejíž vývoj ovlivnilo několik faktorů. Z počátku to byly například přednášky Martina Kanovského nebo profesora Luthera H. Martina, kteří představili jako jedni z prvních program kognitivních věd v rámci studia náboženství v Brně. Časem se povaha studia náboženství z pohledu kognitivních věd změnila. Podle studií, které práce analyzuje, lze tento zlom přičíst hlavně experimentálnímu obratu. Tento obrat lze vysvětlit jako reakci na nedostatečnou ověřitelnost předkládaných závěrů programového přístupu, který byl převládajícím přístupem první fáze procesu utváření normální vědy.

Tato část práce představí, co zapříčinilo fakt, že se kognitivní přístup ujal a začal zajímat religionisty sdružující se na katedře religionistiky FF MU. Bude popisovat to, jaká situace ve zdejší vědě panovala, čím byl pro religionisty kognitivní proud atraktivní, jaké nové úhly pohledu a možnosti do studia náboženství přinášel. S ohledem na to, že práce

[7] Hampejs, T., Chalupa, A., „Kognitivní věda…", s.10.

představí, jaká byla první fáze brněnské kognitivní vědy o náboženství, bude také samozřejmě zobrazovat její fázi druhou.

Vůbec první pohled do oblasti kognitivního studia nabídl v brněnském prostředí již zmíněný Martin Kanovský. Kanovský představil kognitivní přístup na svých přednáškách ke kurzu *Kognitivní religionistika* v podzimním semestru 2003.[8] Byl tedy jednou z prvních osob poukazující na možnosti kognitivního přístupu při studiu náboženství. Jeho přednášky na Ústavu religionistiky FF MU prozatím uvedly kognitivní přístup do povědomí studentů. Tedy ukázaly, že je to určitý způsob, jak se dá přistupovat ke studiu náboženství. Texty tohoto období neuvádějí, že by kognitivní přístup zaujal posluchače natolik, aby začal být zároveň do studia i aplikován. Mohlo to být způsobeno tím, že jej Kanovský představil pouze jako možnost, která prozatím nevyvolala dostatečný zájem.

Podle analyzovaných textů se začala kognitivní religionistika začleňovat do studia náboženství na Ústavu až s příchodem profesora Luthera H. Martina. Martin byl v té době jednou z nejvýznačnějších postav působící v oblasti kognitivní vědy o náboženství a svoji pozornost zaměřoval zejména na náboženství helénistická. Podle článků byl tedy Martin po Kanovském druhou osobou, která ukázala studentům něco nového, pro ně do té doby nezvyklého. V článku z časopisu *Sacra*[9], je uvedeno, že studenti v návaznosti na tyto přednášky, začali přemýšlet nad možnostmi, které kognitivistická škola představovala, jakožto možný perspektivní proud pro studium náboženství.[10]

Články pocházející z této doby popisují kognitivní vědu jako zatím neosvojenou disciplínu, která je však svými možnostmi přitažlivým vědním oborem. Autoři v textech píší, že je pro ně tento přístup slibným v rámci bádání o náboženství, ale sami jej zatím nedokáží aplikovat. Potřebovali tedy někoho, kdo by jim kognitivní vědu představil a vysvětlil, jak vlastně „funguje“. V roce 2006 tedy brněnský Ústav religionistiky FF MU navštívil profesor Martin, který zde vyučoval kurz s názvem *Cognitive Science of religion*. S jeho návštěvou byla v Brně představena postupně utvářející se kognitivní religionistika, prostřednictvím jejíchž metod se věnoval studiu starověkých náboženství. Jeho kurz měl za úkol seznámit studenty se základními východisky této oblasti. Tedy i s tím, že náboženství je chápáno jako

[8] Chalupa, A., „Návštěva profesora…”, s. 67.

[9] Recenzovaný odborný religionistický časopis vydávaný Občanským sdružením Sacra ve spolupráci s Ústavem religionistiky FF MU.

[10] Chalupa, A., „Návštěva profesora…”, s. 68.

vedlejší produkt lidské evoluce.[11] Jak se píše v článku *Návštěva profesora Luthera H. Martina v Brně a kurz „Cognitive Science of Religion"*, myšlenky, které Martin představil, byly pro studenty neobvyklé.[12]

Martin představil na brněnské katedře religonistiky FF MU směr, který postupně pronikl mezi studenty a začal být významným při studiu náboženství. Jak bylo zmíněno v předchozím odstavci, uplatňoval tento přístup v rámci studia starověkých náboženství. To ukazuje na skutečnost, že se nedá hovořit o tom, že by kognitivní věda o náboženství byla proudem, který by v sobě skýtal výhradně jednu oblast studia. Směřování, které vnesl do Brna Martin, se dá označit jako určitá forma kognitivní historiografie. Ta využívá kognitivní teorie jako výkladové rámce reinterpretující již známá historická data.[13] Jednalo se tedy o jednu určitou formu kognitivní religionistiky. Kognitivní disciplína, ale poskytuje badatelům prostor i pro jiné oblasti studia. Mohou ji využít například v rámci oblasti psychologie nebo sociologie. Což je zároveň důkazem toho, že kognitivní věda je kombinací různých přístupů, které v sobě sdružuje a kognitivní historiografie je potom jedním z nich.

Při četbě textů, které pochází z doby, kdy byl kognitivní proud na brněnské katedře novinkou, lze narazit na několik článků s tímto souvisejících. V nich je vyzdvihováno to, že je kognitivní škola atraktivní právě svojí různorodostí. Tím je myšleno, že v sobě sdružuje více vědních oblastí jako je například antropologie, psychologie nebo filosofie.

Na základě vypsaného kurzu profesor Martina, který absolvovali někteří studenti religionistiky a tzv. *Říjnového manifestu*[14], poté vznikla „tajná kognitivistická buňka" KOBUŇ. Důvodem k založení této studentské skupiny byla snaha rozšířit metodologickou perspektivu a dále rozvíjet myšlenky kognitiviního přístupu.[15] Tyto události vedly k tomu, že kognitivní proud nebyl už jen přednášen a představován, ale začal si nacházet sympatie u studentů.

V roce 2007 se v časopise *Sacra* objevila zpráva o chystaném založení České společnosti pro kognitivní studium kultury. Byla to snaha o zapojení badatelských poznatků

---

[11] Chalupa, A., „Návštěva profesora…", s. 67.

[12] Ibidem, s. 68.

[13] Kaše, Vojtěch, „Experimenty dějin: Kognitivní historiografie mezi dějepisectvím a kognitivní vědou", in: *Pantheon,* Pardubice: Univerzita Pardubice 2014, s. 93.

[14] Manifest prohlašující přijetí stanoviska kognitivních věd při akademickém studiu náboženství.

[15] Chalupa, A., „Návštěva profesora…", s. 68.

kognitivních věd do studia náboženství. Založením této společnosti v roce 2008, tak následovala brněnská kognitivní religionistika mezinárodní trend v oblasti zkoumání člověka a kultury. Mezi iniciátory vzniku České společnosti pro kognitivní studium kultury patřili: Jan Blaško, Jakub Cigán, Rudolf Havelka, Aleš Chalupa, Silvie Kotherová, Jan Krátký, Radek Kundt a Barbora Polifková.[16] V dané době, byli zmínění iniciátoři studenty Ústavu religionistiky FF MU. Rozvíjení kognitivního přístupu byla tedy snaha především studentská. Tímto způsobem poté započalo jakési institucializované fungování kognitivního proudu v Brně.

Mimo to, že v Brně panovalo ponětí o tom, co to tedy ta kognitivní religionistika je, religionisté sami ji také začali aktivně podporovat. Důkazem toho jsou i mezinárodní vědecké konference, jichž se brněnští religionisté účastnili. Jedna z prvních konferencí se konala 25.-26. května 2007 v Belfastu. Nesla název*:Past minds: Evolution, Cognition and History*. Pořadatelem byl již zmíněný profesor Luther H. Martin ve spolupráci s Institutem kognice a kultury. Konference otevírala téma kognitivních věd a toho, jak mohou napomoci k pochopení historických procesů a vysvětlení příčin historických událostí.[17] To souvisí i s tehdejší situací v Brně. Kognitivní religionistika byla z části v tomto období díky profesorovi Martinovi orientovaná historiograficky. Nejvíce se to odráží v pracích Aleše Chalupy a Vojtěcha Kašeho. Chalupa také vystoupil na této konferenci se svým příspěvkem *What Might Cognitive Science Contribute to Our Understanding of the Roman Cult of Mithras?*. Prostřednictvím něhož se snažil posoudit možný přínos kognitivní historiografie k vysvětlení raných dějin Mithrova kultu v Římské říši**.**

Další z prvních konferencí, které se brněnští religionisté účastnili, se konala na dánské univerzitě v Aarhusu, v období 31.5. - 2.6.2007. Její název byl *Symbolization in Religion, Cognition and Culture.* Podle zprávy pojednávající o průběhu této konference, to byla ukázka směru, kterým míří religionistika vedená kognitivní přístupem. Byla to možnost ukázat, že je to vědecky solidní půda. To bylo podpořeno účastí významných osobností religionistiky, mezi které patřili: Gregory D. Alles, Luther H. Martin, Donald Wiebe, Armin W. Geertz nebo Jeppe

---

[16] ,,Založení České společnosti pro kognitivní studium kultury", in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2007, roč. 2, s. 179-180.

[17] Chalupa, Aleš, ,,Konference: „Past minds: Evolution, Cognition and History", Belfast, 25.-26.května 2007", in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2007, roč. 2, s. 186 (uvozovky původní).

S. Jensen.[18] Podle účasti brněnských religionistů na mezinárodních konferencích, je vidět, že jim aktuální situace na poli religionistiky nebyla lhostejná. Měli, povědomí o tom, co se děje ve světě, ale také značnou snahu zapojit kognitivní přístup jako soudobý trend v oblasti bádání o náboženství do svého studia v Brně.

Další iniciativou v rozvíjení kognitivního přístupu byly i soutěže studentských religionistických prací, které se konaly na půdě filosofické fakulty MU. Kognitivní přístup měl své stoupence hlavně mezi studenty. Na soutěži, konané v roce 2008, vystoupil se svou studentskou prací Jan Blaško. Jeho práce *Slepé uličky religionistiky: Metodologické problémy religionistiky a kognitivní přístup jako možné řešení*[19], ukazovala, jaké metodologické problémy trápily tehdejší religionistiku, přičemž řešení spatřovala právě v kognitivním přístupu.[20] S druhou prací, která se nesla taktéž v duchu kognitivního přístupu, vystoupil Rudolf Havelka. Práce se nazývala *Syntéza kognitivní vědy o náboženství a kognitivní archeologie: Nová perspektiva studia pravěkých náboženských systémů?*.[21] Obě dvě práce reflektovaly kognitivní směr.

Soutěže studentských prací se na katedře religionistiky FF MU konají dodnes. Zde jsou zmiňovány hlavně proto, že při pohledu do minulosti, lze vidět, jakým směrem se tehdejší religionistika ubírala. Mezi ostatními příspěvky soutěže se najednou objevují práce, které obsahují kognitivní přístup. Zpočátku spíš jako nová možnost při řešení určitých problémů, jak je vidět v pracích Blaška nebo Havelky, zmíněných výše. V pracích z pozdější doby už je kognitivní přístup vnímán trochu jinak. Je obsažen, nejen jako možné řešení, ale jako přístup, který by měl být do studia náboženství zapojen, jelikož je rozpoznán jako dobrý nástroj pro studium náboženství. To se odráží ve studiích Silvie Kotherové a Jakuba Cigána.

---

[18] Blaško, Jan, „Konference „Symbolization in Religion, Cognition and Culture“, Aarhus, 31. 5–2. 6. 2007”, in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2007, roč. 2, s. 188-191 (uvozovky původní).

[19] Blaško, Jan, „Slepé uličky religionistiky: Metodologické problémy religionistiky a kognitivní přístup jako možné řešení”, in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2008, roč. 1, s. 27-40.

[20] Polívka, Jan, „Ovládne brněnskou religionistiku kognitivní věda? Reportáž z fakultního kola SVK 2008”, in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2008, roč. 1, s. 86.

[21] Havelka, Rudolf, „Syntéza kognitivní vědy o náboženství a kognitivní archeologie: Nová perspektiva studia pravěkých náboženských systémů?”, in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2008, roč. 1, s. 5-26.

Oba dva autoři argumentují pro řešení problému s užitím kognitivní perspektivy. Práce[22] Silvie Kotherové jej navrhuje pro výzkum meditace, v případě Jakuba Cigána jde potom o studium náboženské konverze.[23]

Dalším přínosem pro brněnský Ústav religionistiky, byly i jeho dobré vztahy s profesorem z Oxfordské univerzity, Harveym Whitehousem. Ten seznámil své posluchače v roce 2009, prostřednictvím přednášky *Why do religions differ?*, s výzkumem prováděným na ostrově Nová Británie v Papui-Nové Guineji. Tam pobýval dva roky v džungli s domorodci a studoval jejich kult předků a místní kargo kult. Při pobytu zachytil zásadní změnu v rituálech sledované společnosti, pod vlivem interpretace závažné nemoci jednoho z místních obyvatel.[24] Whitehouse tedy na rozdíl od Martina, ukázal brněnským studentům, že kognitivní přístup lze v oblasti antropologie využít při terénním výzkumu. Terénní výzkum pochopitelně přináší jiné výsledky. Zkoumané jevy jsou studované v jejich přirozeném prostředí, což zaručuje odlišné informace, než například kognitivní proud v rámci studia historických dat.

Pokud má být shrnuto to, co bylo uvedeno v předchozích odstavcích, je důležité říci, že s tím, jak se kognitivní proud v brněnském prostředí začal rozmáhat, začala se měnit i jeho povaha. S postupem času, kdy už přestal být novinkou, o které se všichni chtěli dozvědět více, začal být tento teoretický přístup religionisty brán, jako dobré východisko pro studium náboženství. V tomto období šlo především o sledování a vytváření teorií. Religionisté soustředili svůj zájem na různé oblasti bádání, které proud nabízel. To byla například Martinova kognitivní historiografie nebo Whitehousova kognitivní antropologie. Diskutovali o tom, co by bylo možné s kognitivní religionistikou dělat a jak ji při studiu náboženství využít. V zásadě jde o to, že mají určitá očekávání, která v této fázi ještě nejsou schopni zhmotnit formou vědecké práce. Proto je toto období nazýváno jako programová fáze kognitivní religionistiky v Brně. Religionisté spíše mluví o tom, „jak vědu dělat“, ale prozatím ji „nedělají“.

---

[22] Kotherová, Silvie, „Jak zkoumat meditaci? Co například kognitivní věda”, in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2008, VI, č. 2, s. 85 – 98.

[23] Cigán, Jakub, „Nevyhnutnosť kognitívneho prístupu (nielen) při štúdiu náboženskej konverzie”, in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2008, VI, č. 2, s. 51-70.

[24] Šťastná, Kateřina, „Zpráva o pobytu profesora Harveyho Whitehouse v Brně”, in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2009, roč. 1, s. 83.

Změna, která nastala, spočívala právě v odstranění nedostatku testovatelnosti. Z toho plynula i potřeba určitého prostoru a zázemí, ve kterém by bylo možné „vědu skutečně dělat“. Tímto zázemím se stala experimentální laboratoř pro výzkum náboženství - LEVYNA. Laboratoř funguje v Brně od roku 2011. Na rozdíl od prvotního období, které je založeno na sledování teorií, v LEVYNě dochází k tomu, že je realizován skutečný výzkum. Těžiště brněnské kognitivní religionistiky se přesouvá do laboratoře, která poskytuje prostor pro experiment. Sledování teorií je nahrazeno skutečným „děláním vědy“.

Stejně jako se měnil charakter počínající kognitivní vědy, měnila se i povaha LEVYNY. V současnosti můžeme hovořit o tom, že kognitivní přístup byl v rámci laboratoře nahrazen spíše přístupem behaviorálním.

2.4. LEVYNA

Jak bylo řečeno v závěru předchozí kapitoly, založení experimentální laboratoře LEVYNA, bylo podle článků z té doby významným krokem ve vývoji brněnské kognitivní vědy o náboženství.

Stalo se tak v roce 2011 při Ústavu religionistiky FF MU. Název LEVYNA je akronymem pro – Laboratoř pro experimentální výzkum náboženství (Laboratory for Experimental Research of Religion).[25] Religionisti angažující se v rámci České společnosti pro kognitivní studium kultury, uspěli se svou žádostí a LEVYNA se stala tříletým projektem financovaným v rámci Evropského strukturálního fondu v Operačním programu vzdělávání pro konkurenceschopnost. Podnětem pro založení této laboratoře byla potřeba zahrnout do oblasti studia náboženství experimentální metody. V badatelské oblasti byla LEVYNA zcela unikátním projektem, neboť se stala první laboratoří pro experimentální výzkum náboženství a kultury v České republice. Pro religionisty, tak bylo otevření laboratoře významným krokem vpřed. Změnila se totiž povaha směřování brněnské kognitivní religionistiky. Počátky spojené se spíše programovým přístupem k vědě, kdy se uplatňovaly především různé teorie, dostaly nový rozměr v laboratoři, kde mohly být vytvářeny experimenty. Předpokladem pro další pokroky bylo vytvořit pracoviště nejen pro výzkumníky české, ale sdružující badatele i ze zahraničí.

---

[25] Brožková, Kristýna, „LEVYNA přináší do Brna experiment”, in: *Sacra aneb rukověť religionistiky*, Brno: Masarykova univerzita 2011, roč. 2, s. 70.

Díky zkušenostem zahraničních expertů, podporujících LEVYNu, tak mohli výzkumníci začít rozvíjet experimentální metody pod kvalitním a zkušeným vedením. Důraz byl kladen, jak na týmovou práci, tak také na propojení konceptů a témat se společně stanovenou metodikou.[26] Slovo interdisciplinarita je v rámci laboratoře zásadní. Do výzkumu náboženství zapojuje badatele napříč různými vědními obory, jako je například antropologie, psychologie nebo neuropsychologie. Vedení se ujali dva význační odborníci angažující se na poli kognitivních věd. Z univerzity v Ohiu dr. William Lee McCorkle a z dánské univerzity v Aarhusu dr. Dimitris Xygalatas.[27] Díky realizaci tohoto projektu, strávili v Brně 18 měsíců a předali důležité znalosti nově vznikajícímu týmu mladých výzkumníků.

Ambicí LEVYNy nebylo jen založení nového pracoviště přinášejícího experimentální metody do výzkumu. Své nabyté znalosti chtěli předávat dál. Což se podařilo prostřednictvím pořádání konferencí a seminářů. Laboratoř také uspořádala několik workshopů, jejichž cílem bylo učení se možnostem kognitivního přístupu. Díky těmto aktivitám si tak například mohli vyzkoušet testování postupů, získávání zpětné vazby nebo se zapojit do diskuse. Události pořádané laboratoří se staly nedílnou součástí jejího fungování.

Mezi takové uskutečněné akce patřil například první workshop s názvem *Past, Present, and Future in the Scientific Study of Religion*.[28] Tento workshop měl za úkol představit multidisciplinární povahu současného akademického studia náboženství. Tedy to, že v sobě slučuje výzkumné metody věd přírodních i společenských. V rámci jeho konání, se uskutečnila konferenční prezentace formou plakátů. Významným bylo pro Ústav religionistiky i to, že se tohoto workshopu účastnili dlouhodobí propagátoři kognitivní vědy o náboženství - Luther H. Martin, Thomas E. Lawson a Donald Wiebe. Většina příspěvků, samozřejmě obsahovala kognitivní přístup. Příspěvky byly rozděleny do třech panelů podle zaměření experimentálního, historického nebo sociologicko - etnografického.[29]

---

[26] Brožková, K., „LEVYNA přináší…", s. 71.

[27] Ibidem, s. 71.

[28] „Past, Present, and Future in the Scientific Study" [online], http://www.levyna.cz/cs/udalosti/past-present-and-future-in-the-scientific-study-/ [9.11.2015].

[29] Čejková, Olga, „Workshop Past, Present, and Future in the Scientific Study of Religion", in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2012, roč. 1, s. 77.

Dalším významným setkáním z hlediska vývoje kognitivní vědy o náboženství v Brně, byla konference *Homo Experimentalis*.[30] Konala se v Brně od 25. do 27. října 2012. Jako významná je uváděna proto, že to byla vůbec první konference zaměřená na experimentální metodologii. Mezi účastníky patřili mezinárodně uznávaní odborníci[31] věnující se této problematice, ale také religionisté z FF MU zastoupeni především dámami. Byla to Eva Klocová s příspěvkem *Feeling the Kneeling: The Power of Body* a dále Michaela Porubanová, s prací nazvanou *What's So Special about the Minimally Counter-intuitive Concepts?*. Práce Klocové se týkala tělesných pozic a toho, jestli ovlivňují, případně jakým způsobem, pocity, emocionální stavy a sebevnímání. První zkoumanou pozicí bylo klečení. Tato pozice se objevuje v mnoha formách v různých rituálech a ve velkém množství jiný kontextů a situací. Na symbolické úrovni je klečení podle Klocové spojeno s podřízeností, pokorou a poddaností. Hypotéza tedy byla, zda s ohledem na tyto předpoklady, klečení vyvolává větší pocity podřízenosti či nikoliv.[32] Porubanová se ve svém příspěvku zabývala výzkumem minimálně kontraintuitivních konceptů, na které byla zaměřena pozornost kognitivní vědy o náboženství, díky jejich schopnosti přilákat pozornost a jejich lepší zapamatovatelnosti. Jelikož jsou podle ní tyto mechanismy považovány za podloží pro šíření náboženské víry.[33]

Zajímavou událostí v listopadu 2013, byla konference s názvem *Perspectives on the scientific study of religion: The search for evidence.*[34] Jak je patrné již z názvu „Hledání důkazu…", byla to událost, která již reflektovala nutnost ověřitelnosti dosažených výsledků. Samotná anotace konference uvádí, že bylo pouhou otázkou, kdy vyvstane potřeba, aby byly teoretické práce, kterých bylo od počátku vývoje kognitivní vědy o náboženství zveřejněno velké množství, podrobené testování. O potřebě testování hypotéz, která se na této konferenci

---

[30] Bečev, Ondřej, „LEVYNA Conference – Homo Experimentalis, 25.10.2012 – 27.10.2012, Brno" [online], http://www.cognitivescience.cz/levyna-homo-experimentalis/, 7.8.2012 [9.11.2015].

[31] „Homo Experimentalis: Experimental Approaches in the Study of Religion" [online], http://www.phil.muni.cz/relig/levyna2012/program.php, [9.11.2015].

[32] „Program and abstracts" [online], http://www.phil.muni.cz/relig/levyna2012/program-and-abstracts.pdf [9.11.2015] [s. 7].

[33] „Program and abstracts…"; [9.11.2015] [s. 7-8].

[34] „Perspectives on the scientific study of religion" [online], http://www.levyna.cz/cs/udalosti/levyna-conference-2013-perspectives-experimental-religion/, [9.11.2015].

řešila, se poté zmiňuje i Peter Maňo, ve zprávě z časopisu *Speculum*.[35] Uvádí, že až s nástupem mladší generace a její orientací v experimentálních metodách, se začaly hypotézy teoretických prací podrobovat testování.[36] To, co se tedy dělo v kognitivní religionistice v Brně, bylo s jistým odstupem času odrazem situace kognitivní religionistiky ve světě.

V roce 2012 byl také vypsán jako nový předmět v rámci studia religionistiky na FF MU *Experiment v religionistice*. Studenti, kteří si jej zapsali, získávali kredity za účast na experimentech pořádaných LEVYNou. Mohli tedy z části sami vidět, jak probíhají laboratorní experimenty a určitou mírou participovat na vědecké práci výzkumníků.

LEVYNA tedy propojuje výzkumníky z různých vědních oblastí zkoumající náboženské chování a víru. Hlavním cílem je používání vědeckých metod ve výzkumu náboženství a produkce výzkumu na vysoké úrovni. Jde o výzkumy odehrávající se především v prostředí laboratoře, což zaručuje odstranění nežádoucích vnějších vlivů a vysokou metodologickou přesnost.[37]

V rámci laboratoře existovaly celkem tři výzkumné týmy zabývající se odlišnými oblastmi výzkumu. První z nich je Sekce vtělené kognice. Ta se snažila pochopit, jak tělesné pozice, narušování tělesného schématu a také interakce s materiálními objekty aktivují a ovlivňují kognici v kontextu rituálu a náboženského chování obecně.[38] Vnímání a myšlení je chápáno jako proces podmíněný strukturami a funkcemi lidského těla a materiálního prostředí.[39] Výzkumníky této sekce byli: Eva Kundtová Klocová, Silvie Kotherová a Jan Krátký.

Výzkumníci zabývající se emocemi spadali pod sekci nazývanou Emotion Cluster. Zajímali se o význam emočních stavů, jako jsou například znechucení či strach při náboženských aktivitách, především pak při reprezentaci znečištění. Klíčovým zájmem je role aktérství (agency) v případě vystavení kontaminace, především pak otázka „kdo“ nebo „co“

---

[35] Maňo, Peter, „Správa o workshope LEVYNA „Perspectives on the scientific study of religion: The search for evidence”, in: *Speculum*, Bratislava: Slovenská asociácia sociálnej antropológie 2013, roč. 2.

[36] Maňo, P., „Správa o workshope…”, s. 49.

[37] „LEVYNA” [online], http://www.levyna.cz, [13.4.2015].

[38] „Výzkumná sekce” [online], http://www.levyna.cz/cs/vyzkum/, [13.4.2015; 12.12. 2015 již nedostupné].

[39] Ibidem.

může být potenciálním zdrojem znečištění.[40] Mezi členy tohoto týmu patřili: Danijela Jerotijević a Vladimír Bahna.

Poslední skupina se zabývala prosociálním jednáním. Členové této skupiny se zaměřovali na výzkum různých mechanismů, pomocí kterých ritualizované chování mezi interagujícími aktéry může podporovat prosociální formy jednání. Stejně tak je oblastí jejich zájmu i studium negativního chování k jedincům mimo pozorovanou skupinu.[41] Členové byli: Jakub Cigán, Radek Kundt a Martin Lang.

3. Praktická část

3.1. Úvodem

V této části práce bude zaměřena pozornost na vybrané texty a studie religionistů z katedry religionistiky FF MU, jejichž badatelská práce se orientuje na oblast kognitivních věd. Přesněji půjde o to, že budou jejich práce sledovány prostřednictvím analýzy, která by měla ukázat, jak se práce odlišují, případně jaké vykazují změny v rámci přechodu z programového přístupu k experimentálnímu.

Je však třeba, aby bylo na tyto texty pohlíženo s určitým časovým rozdělením. Studie vznikající v době, kdy byla kognitivní věda novinkou, by měly ukázat, jaké otázky byly pro tehdejší dobu aktuální. To znamená, které oblasti kognitivní vědy byly pro religionisty důležité, jaké otázky si kladli a kam v bádání směřovali. S tím souvisí i to, že práce předpokládá, že budou mít tyto studie jiné představy o tom, co je být vědecký a otevírat odlišné problémy. V protikladu k raným pracím, budou kladeny studie současné nebo vzniklé teprve nedávno. A to z důvodu, že se naopak ukáže, kam se kognitivní věda o náboženství posunula. Zdali došlo k proměně v rovině teoretické či metodologické. Dále, jak se proměnil charakter studia náboženství na Ústavu religionistiky FF MU a jaké vědní problémy se otevírají v současnosti.

3.2. Metodologie práce

Východiskem práce je, že se kognitivní religionistika v Brně, ve svých prvopočátcích vyznačovala programovým přístupem. V tomto období šlo především o to, že byla kognitivní religionistika brněnskými religionisty mapována, přičemž na ni bylo poukazováno jako na

[40] „Výzkumná sekce…" [online].

[41] Ibidem.

disciplínu s novými možnostmi přinášejícími odlišné informace o studiu náboženství. Nová situace nastala spolu s vytvořením experimentální laboratoře pro výzkum náboženství. S jejím vznikem se obrátila pozornost k experimentálním metodám při studiu náboženství. To samozřejmě skýtá nové typy problémů a výzvy. Práce předpokládala, že v důsledku toho, se povaha kognitivní vědy o náboženství v Brně jistým způsobem proměnila.

Tento předpoklad byl sledován prostřednictvím publikační činnosti religionistů rozvíjejících kognitivní studium při Ústavu religionistiky FF MU. Dokumenty, které práce využila, byly buď autorskými texty skupiny sledovaných, nebo sesbírány v rámci rešerše o kognitivní vědě v Brně. V druhém případě šlo hlavně o zdroje z časopisů *Sacra*, *Religio*[42], *Pantheon* či texty, které jsou k dispozici na internetu. Snahou práce bylo sesbírat, co nejvíce dat, která posléze sloužila jako východisko pro jejich analýzu. Ta ukázala, jak se texty v rámci časového odstupu proměily, v čem jsou odlišné, jakým způsobem nahlížely problémy nebo které oblasti studia otevíraly.

Sesbírané texty a dokumenty, práci sloužily jako materiály pro analýzu. Důkladným rozborem těchto materiálů chtěla práce zjistit, jestli došlo k nějakým proměnám v povaze brněnské religionistiky, případně o jaké změny se jednalo. Pozornost byla zaměřena na texty z programového a experimentálního období, které byly kladeny do protikladu, aby bylo viditelné, jakým směrem se posunula metodologická a teoretická rovina kognitivní vědy. Práce pro snazší porovnání rozčlenila texty do dvou období: programového a experimentálního. To by mělo usnadnit najít rozdíly v tom, čím se vyznačovaly texty v daném období, k jakým závěrům docházely, které oblasti bádání řešily a také jaká řešení poskytovaly.

3.3. Programový přístup

Ze všeho nejdříve je nutné zmínit, co vlastně práce chápe pod pojmem programový přístup. Chápe jej jako fázi kognitivní religionistiky, kdy začala být tato disciplína na brněnské katedře religionistiky FF MU rozvíjena a diskutovalo se nad tím, co by tento teoretický přístup mohl studiu náboženství nabídnout. Počátky spadají do roku 2006, přičemž k výrazné změně a obratu k experimentálnímu studiu náboženství dochází se založením experimentální laboratoře pro výzkum náboženství v roce 2011. V závislosti na tom, že

[42] Recenzovaný religionistický časopis vydávaný Českou společností pro religionistiku ve spolupráci s Ústavem religionistiky Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

kognitivní věda o náboženství byla v mezinárodních vědních kruzích uznávanou disciplínou, následovali brněnští religionisté tento trend. Je to období, kdy v rámci této vědní oblasti začaly vznikat první práce, které se vyznačují určitými prvky.

Studie vznikající v počátcích, kdy kognitivní proud začal pronikat do prostředí Ústavu religionistiky FF MU, kladou velký důraz na to, aby se vymezily vůči jiným způsobům, jak vlastně religionistiku „dělat". V souvislosti s tímto se vymezují hlavně proti hodnocení náboženství jako kategorie sui generis. Často kritizovanou disciplínou obsahující tuto charakteristiku náboženství je fenomenologie náboženství.[43]

Cílem fenomenologie náboženství je zkoumání náboženských jevů, které kategorizuje, porovnává a snaží se nalézt jejich vzájemné vztahy či odlišnosti. Skutečnost, že považuje náboženství za zcela jedinečné, vyznačující se výjimečnými a typickými rysy, které náleží pouze náboženství je podle textů zavádějící. Kritika spočívá v tom, že podle textů není možné charakterizovat náboženství na základě rysů, jemu výlučně náležejících a užívat k jeho studiu specifickou metodu zkoumání.

Poměrně ostrým způsobem se proti tomuto přístupu ke studiu náboženství vymezuje ve své práci *Slepé uličky religionistiky: Metodologické problémy religionistiky a kognitivní přístup jako možné řešení*[44], Jan Blaško. Upozorňuje na to, že je důležité, aby byly odloženy strategie zavedené do religionistiky fenomenologií náboženství, podpořenou dílem Mircei Eliadeho.[45] Argumentuje potřebou, že je nutné studovat náboženství jako přirozený lidský jev, pro který není potřeba vytvářet žádné speciální kategorie. Nabízeným teoretickým východiskem je poté v jeho podání kognitivní religionistika. To zdůvodňuje tím, že uspokojivě vysvětlit nebo interpretovat aspekty lidského chování není možné bez porozumění fungování lidské mysli.[46] Blaško tedy argumentuje ve prospěch kognitivní vědy a jejího přínosu do studia náboženství hlavně proto, že nevytváří pro náboženství žádnou speciální kategorii. Pokouší se o jeho studium prostřednictvím pochopení toho, jak funguje lidská mysl a proč něco takového jako je náboženství vůbec vytváří. A upozorňuje, že by se těmto

---

[43] Tato disciplína, za jejíž zakladatele jsou považováni Pierre Daniel Chantepie de la Saussaye a Gerardus van der Leeuw , začala vznikat v polovině 20. století. Byla to reakce na nárůst religionistických dat, stejně tak i vymezení vůči historickému a deskripitvnímu přístupu k religionistice.

[44] Blaško, J., „Slepé uličky…", s. 27-40.

[45] Ibidem s. 35.

[46] Ibidem, s. 35.

překážkám badatelé ve snaze vědečtějšího studia měli vyhnout. O tom, že by náboženství nemělo být popisováno s užitím kategorie sui generis, se zmiňuje ve své disertační práci[47] i Eva Klocová. Oproti Blaškovi se tomuto pojmu nevěnuje nijak rozsáhle, pouze jej označuje jako „metodologické strašidlo". Kritika sui generis je obsažena v pracích tohoto období všeobecně, nejedná se jen o uvedené autory. Svědčí, ale o tom, že pojímání náboženství jako jevu sui generis, je v kognitivní religionistice nepřípustné.

Fenomenologie náboženství je disciplína, která je ve studiích uváděná jako nedostačující pro studium náboženství z hlediska výtek zmíněných výše. Podle textů postrádá určité nástroje, které by umožnily studium náboženství z té „správné" perspektivy. Tímto správným úhlem pohledu je poté kognitivní religionistika představující studium náboženství jako přirozeného jevu odehrávajícího se v lidské mysli. Například Blaško ve své práci popisuje kognitivní religionistiku jako možnost, jak zkoumat náboženství vědecky. Tedy na místo pokusů o jeho substanční či funkcionální vysvětlení si uvědomuje ne-vědecký původ kategorie „náboženství" a to, že podle něj pokrývá široké množství fenoménů.[48] Podle studií z tohoto období panuje tedy specifická představa o tom, co je být vědecký. Je to především upuštění od vnímání náboženství jako něčeho zvláštního, co vyžaduje svou vlastní metodu studia. Namísto toho je potřeba jej chápat jako výtvor lidské mysli, jehož studium by mělo začít u pochopení, toho jak sama mysl funguje a proč vlastně vytváří jev, jakým je náboženství.

V textech se také často objevuje tvrzení, že religionistika se nachází v metodologické krizi, kterou je třeba vyřešit. A objevuje se myšlenka, že je potřeba nalézt novou metodu, která by umožnila odstranit stávající výtky. Většina také považuje kognitivní přístup za možné řešení pro akademické studium náboženství. Studie s programovým přístupem jsou tedy nejen útočné vůči jiným přístupům, ale dávají jasně najevo, že tyto způsoby, jak „dělat religionistiku" nejsou dobré. Naopak ukazují kognitivní religionistiku jako disciplínu s potenciálem, která by mohla stávající situaci změnit. Jednou z výhod, která bývá kognitivnímu proudu přisuzována, je jeho multidisciplinární přístup. To znamená, že k výzkumu náboženství je využívána spolupráce více vědních oborů. V případě kognitivní

[47] Klocová, Eva, „Emoční složka náboženskosti", Brno 2010, Magisterská diplomová práce, Masarykova univerzita, filosofická fakulta, Ústav religionistiky FF MU, s. 10.

[48] Blaško, J., „Slepé uličky…", s. 36.

religionistiky to je například psychologie, antropologie, lingvistika, neurověda, filosofie mysli nebo kybernetika. Díky propojení těchto disciplín zaručuje kognitivní věda vhled do problematiky z více úhlů. I Blaško ve své práci vyzdvihuje to, že je přirozené využívat vědecké metody ověřené aplikacemi napříč jinými vědními obory.[49] To opět souvisí s tím, že náboženství nevyžaduje žádnou specifickou metodu studia, ale může být studováno i metodami, které jsou vhodné pro zkoumání jevů nenáboženských.

Období kognitivní religionistiky, které se vyznačovalo programovým přístupem, je typické tím, že ,,hovoří o tom, jak se věda dělá, ale ve skutečnosti ji nedělá". Je to období postrádající prostor pro testování teorií a hypotéz, které byly vytvářeny. Z toho poté nutně vyplynula potřeba tento stav nějak změnit. Pozornost byla obrácena na experimentální paradigma, k jehož dalšímu rozvoji značně přispěl vznik experimentální laboratoře LEVYNA.

3.4. Experimentální přístup

V brněnské kognitivní religionistice tedy došlo ke změně paradigma.Vyvstala potřeba, aby náboženství bylo nadále studováno jako přirozený lidský jev, ale aby se závěry tohoto zkoumání daly ověřit experimentálně v prostředí laboratoře. Začala se formovat tzv. druhá badatelská generace, vyznačující se důrazem na empirický přístup při výzkumu náboženství. K této proměně značně přispělo zřízení experimentální laboratoře pro výzkum náboženství (LEVYNA) při filosofické fakultě MU.

Dá se tedy hovořit o tom, že první badatelská generace, pro kterou bylo charakteristické to, že se vymezovala vůči různým teoriím, které považovala za nedostačující a vytvářela práce převážně teoretického charakteru, byla nahrazena generací orientovanou experimentálně. Dominantním prvkem, utvářejícím novou etapu kognitivní vědy o náboženství v Brně, byla právě LEVYNA.

O tom hovoří článek z časopisu *Sacra*, který uvádí, že snahou religionistů bylo vytvořit především potřebné zázemí pro systematické studium a rozvoj experimentálních metod při studiu kultury a náboženství a vytvořit tak v Brně stabilní mezioborový a mezinárodní tým výzkumníků.[50] To, o čem hovoří tento článek, byl prvopočátek, kde šlo hlavně o to, aby bylo vytvořeno pracoviště se zázemím, umožňující zkoumání náboženských jevů experimentálními metodami. Přičemž byl důraz kladen na propojení napříč různými

[49] Blaško, J., „Slepé uličky…", s. 36.

[50] Brožková, K, „LEVYNA přináší…", s. 70-72.

vědními obory. Ve svých počátcích se ale LEVYNA zaměřovala spíše na to, co se odehrává v mysli člověka.V dnešní době už se studium náboženství v laboratoři posunulo také na jinou úroveň. Je zaměřené spíše behaviorálně. Výzkumy laboratoře se soustřeďují hlavně na to, jak se lidé chovají v určitých situacích. Například na to, jak náboženské podněty ovlivňují jejich chování ve snaze vysvětlit lidské jednání všeobecně. Současnou dominantní disciplínou kognitivního proudu je kognitivní psychologie.

Výzkum náboženství v laboratoři přinášel do Brna nové možnosti. Zajímavé je to, že to byla iniciativa především mladých výzkumníků z Ústavu religionistiky FF MU. Ti byli vedeni zkušenými odborníky v tomto oboru (D. Xygalatas, W. L. Mc Corkle). Laboratorní výzkum totiž vyžaduje svá přesná pravidla a postupy, což skýtá i možnost nových výsledků, které by byly jinak nedosažitelné. Své zkušenosti ohledně experimentálních metod předali nově vznikajícímu týmu výzkumníků v Brně především dva zahraniční odborníci W. L. McCorkle a D. Xygalatas.[51]

Z článků z tohoto období je cítit jisté nadšení ohledně toho, že se výzkum náboženství přesouvá do laboratoře, která je příslibem něčeho nového a neznámého. Religionisté již chápali teoretickou rovinu kognitivní vědy, ale zatím pro ně byla nejasná rovina praktická, tedy jak své nabyté vědomosti správně využít. Nejdříve si postupně podmanili kognitivní přístup, který začali využívat při studiu náboženství, až přešli k tomu, že začlenili do zkoumání také experimentální metody. K tomu, jaké jsou experimentální metody a jak je aplikovat přispěla brněnským religionistům také účast na letní škole v Aarhusu, která se konala v srpnu 2011. Jak se píše v článku[52] pojednávajícím o tomto pobytu, mezi studenty brněnské religionistiky panovalo ponětí o tom, co to kognitivní religionistika je, ale doposud nebyli schopni nalézt dostatečnou odpověď na to, co se s tím dá doopravdy dělat.[53] Letní škola byla tedy příležitostí, jak získat potřebné vědomosti o experimentálních metodách a aplikovat je do výzkumu v Brně.

Do studia náboženství v Brně byly tedy nově zapojeny experimentální metody, které představovaly výzkum náboženství vědeckými metodami. Podle textů je jednou z výhod experimentálního přístupu například to, že disponuje jinými nástroji, které jsou schopny

[51] Brožková, K, „LEVYNA přináší…", s. 71.

[52] Kotherová, Silvie, „Zpráva z letního kurzu „Experimentální metody ve studiu kognice a kultury" ", in: *Sacra aneb rukověť religionisty,* Brno 2011, č. 2, s. 64-67.

[53] Ibidem, s. 64.

odpovědět na určité otázky, jejichž řešení jsou prostřednictvím jiných metod nezodpověditelné. Znamená to, že náboženství začalo být zkoumáno experimentálními metodami, od kterých se očekávalo, že díky jejich možnostem přinesou nové výsledky. Do této doby totiž chyběl studiu náboženství nějaký metodologický nástroj, kterým by se jeho studium dalo uchopit vědecky. Díky experimentu se tak mohlo zkoumání obohatit o metodologicky přesné výsledky, které zaručuje. Například při porovnání s terénním výzkumem, je experiment ve výsledcích metodologicky mnohem přesnější, ale naopak není schopen navodit přesně totožné podmínky přirozeného prostředí.

3.5. Charakteristika studií a textů programového období

Při bližším sledování publikační činnosti brněnských religionistů práce dospěla k tomu, že se texty mění v závislosti na všeobecném vývoji této disciplíny, která prošla od svých počátků výraznými změnami.

Mezi nejvýraznější rysy studií prvního období patří polemičnost. Sdělují čtenáři poměrně bojovným způsobem, že si situace panující v prostředí religionistiky žádá změnu. Důvodem požadované změny bývá většinou výtka, že studium náboženství postrádá určitou vědeckost. Pod pojmem vědeckost chápou studie skutečnost, že studium náboženství postrádá nástroje, které by jej dokázaly studovat s vědeckou přesností. To, by mělo začít u pochopení toho, jak funguje lidská mysl. Ta, je brána jako složka lidského těla, produkující náboženství. Při hlubším proniknutí do podstaty lidské mysli a porozumění procesům, které vytváří, je předpokládáno, že se vysvětlí, proč mozek vytváří složitý jev, jakým je náboženství. Proto by studium náboženství mělo být studováno tak, jak jej chápou kognitivní vědy, disponující vědeckými metodami, které by se měly ke zkoumání náboženství užívat.

Mysl je v textech klíčovou složkou. V této fázi je chápána jako evolučně vyvinutá, přičemž se její fungování připodobňuje k formulaci „mysl jako počítač“. Tedy mysl, která je předvybavena určitými moduly zodpovídajícími za její konkrétní funkce.[54] Díky pochopení mysli, by se podle textů mohlo dospět k poznatkům rozšiřujícím vědění o člověku všeobecně.

Mimo to, že jsou texty plné volání po změně, vymezují se také přísně vůči disciplínám považujícím náboženství za specifický lidský projev. O tomto se práce zmínila, již v kapitole *Programový přístup*, kde uváděla jako příklad fenomenologii náboženství.[55] Vnímání

[54] Hampejs, T., Chalupa, A., „Kognitivní věda…”, s. 30.

[55] Viz. kapitola Programový přístup

náboženství jako specifické kategorie – sui generis, je ostře kritizovanou nedostatečností ve snaze studovat náboženství vědečtěji. Vědečtější studium náboženství by poté podle studií mělo vycházet z chápání náboženství, jako lidského jevu, který nepotřebuje specifickou metodu studia, naopak by mělo být studováno na základě pochopení toho, jak pracuje lidská mysl. Podle textů je totiž náboženství v perspektivě kognitivních věd produktem evolučně vyvinuté lidské mysli, která obsahuje různé výstupy, přičemž je jedním z těchto výstupů právě náboženství.

V prvotním období, kdy se dá kognitivní religionistika označit jako „nová" disciplína, jsou články svým obsahem vyhraněnější. Jsou psány v povzbuzujícím duchu, možná i s trochu přehnanou spásnou vizí. Dá se říci, že očekávají, že by kognitivní vědy měly přinést do studia náboženství něco inovativního. Jsou to tedy texty spíše reformní, jejichž snahou je posunout akademické studium náboženství na (podle textů) lepší úroveň spatřující řešení právě v kognitivní religionistice.

Společným rysem studií první generace je také snaha stávající situaci, kterou hodnotí jako nedostatečnou, změnit. Na druhou stranu je nutné říci, že ač je kognitivní religionistika vyzdvihována, není striktně pokládána za jedinou platnou možnost, která by byla schopna tento problém vyřešit. Je prezentována spíš jako nadějná disciplína, která by mohla splnit určitá očekávání. Tím je myšleno například studium náboženství do větší hloubky, které by mělo začít důkladným zkoumáním lidské mysli, aby bylo zjištěno, proč vlastně lidský mozek vytváří takový jev, jakým náboženství je. Nebo užití vědeckých nástrojů k jeho výzkumu.

Předchozí odstavce textu hovořily o tom, co je charakteristické pro práce programového období. Zářným příkladem výše zmíněných rysů, je práce Jana Blaška, s názvem *Slepé uličky religionistiky: Metodologické problémy religionistiky a kognitivní přístup jako možné řešení.*[56]Ač se práce tváří jakože čtenáři nechce vnucovat stanoviska, která je třeba zaujmout, skutečnost je jiná. Text vykazuje typické rysy programového přístupu. To je například silná polemičnost. Bojuje proti stávající situaci religionistiky, která je podle něj neudržitelná. Dále se vymezuje především proti fenomenologii náboženství a jejím vnímání náboženství jako kategorie sui generis. Zavrhuje tzv. nevědecké přístupy, které pokládají náboženství za zvláštní jev, vyžadující speciální metodu výzkumu.[57] Kognitivní religionistiku

[56] Blaško, J., „Slepé uličky…", s. 27-40.

[57] Blaško, J., „Slepé uličky…", s. 36.

chápe jako vědní oblast, která by mohla být potenciálním východiskem ze stávající situace. Autor upozorňuje, že nejde o propagátorský text, nýbrž o kritickou analýzu, ovšem po přečtení může čtenář snadno nabýt dojem, že je kognitivní religionistika vlastně tím nejlepším řešením „současné“ krizové situace, která si nutně žádá řešení. To, že je tato studie příznačná pro programové období značí i to, že autor polemizuje o tom, co je vědecké či nevědecké a představuje kognitivní disciplínu jako možné řešení, ale v konečném výsledku nedochází k žádnému závěru, který by byl schopen ověřit.

Trochu jiný pohled na věc přináší studie Silvie Kotherové. Zde už kognitivní přístup není jen stále dokola opěvován, ale naopak je ukázána i jeho problematičnost. Studie vyšla v časopisu *Sacra*, v roce 2008 a nesla název *Jak zkoumat meditaci? Co například kognitivní věda?*.[58] Vychází z kritického zhodnocení vědeckých přístupů k meditační praxi a kognitivní přístup navrhuje jako možné řešení pro nalézání kauzálních procesů, které jsou skryty pod viditelnými projevy náboženských fenoménů, pomocí nichž lze odhalit jevy, které nejsou na první pohled viditelné.[59] Kotherová ve studii poukazuje na využitelnost kognitivního přístupu, ale zároveň se vyjadřuje k neuspokojivosti fenomenologického přístupu. Nadšení, které bylo vidět v práci Blaška, je tedy vystřídáno i kritickým zhodnocením. Především však práce Kotherové nehovoří o tom, že tento přístup k náboženství existuje a jaké přináší výhody, ale snaží se jej zahrnout přímo do studia v oblasti meditace. Je to ovšem pořád práce programového období, kdy je nastíněna problematika, ale chybí řešení, které by se dalo ověřit.

Také další brněnští religionisté využívají kognitivní přístup při svém studiu. Každý z nich se však věnuje odlišné oblasti studia. Například Jakub Cigán při studiu konverze v práci s příznačným názvem *Nevyhnutnosť kognitívneho prístupu (nielen) při štúdiu náboženskej konverzie.*[60] V oblasti kognitivní historiografie poté A. Chalupa a V. Kaše. Kognitivní historiografie využívá kognitivní teorie jako výkladové rámce, ve kterých se interpretují již známá historická data, která však mohou být díky novým teoriím reinterpretována. Snaží se společně propojit kulturní a přírodní historii, ve snaze studovat

---

[58] Kotherová, S., „Jak zkoumat meditaci?…”, s. 85 – 98.

[59] Ibdem, s. 86.

[60] Cigán, J., „Nevyhnutnosť kognitívneho…”, s. 51-70.

lidské chování v širším měřítku.[61] Na možnosti kognitivního studia poukazuje ve své práci *Emoční složka náboženskosti*[62] také E. Klocová. I ona dokazuje to, že je kognitivní proud perspektivní, tentokrát v oblasti výzkumu náboženskosti. Rozdílnost spočívá v tom, že každý z výše uvedených využívá perspektivu kognitivních věd v jiné oblasti studia. Což dokládá dvě věci. Ať už jde o meditaci, konverzi nebo historiografii, je to důkaz, že kognitivní religionistika není jen jedna. Jsou to různé přístupy studující náboženství v rozmanitém spektru. A dále, že v tomto období došlo k tomu, že byl kognitivní přístup rozpoznán jako vhodný nástroj pro studium náboženství.

Důležitým pojmem ve studiích tohoto období je mysl. Pozornost je soustředěna na mysl a procesy, které se v ní odehrávají. Texty chápou náboženství jako evolučně vyvinutý a vedlejší produkt lidské mysli. Poukazují na skutečnost, že má lidský mozek určitou kognitivní schopnost vytvářet něco takového, jako jsou opakující se formy náboženského myšlení a chování. Prostřednictvím kognitivních věd se poté texty snaží porozumět mentálním mechanismům, ovlivňujícím člověka a v návaznosti na to i jeho chování. Jsou si vědomi, že jde o myšlenkové procesy nevědomé. To znamená, že samotný člověk si jich není vědom. Podstatné je, že pro to, aby mohlo být náboženství studováno, je potřeba, aby bylo rozloženo na dílčí složky. Jen se zkoumáním dílčích částí je možné podle studií přistupovat k obecnějším závěrům o náboženství.

Velice často se texty odkazují na mezinárodní kapacity v oboru. Využívají jejich teorie k vysvětlení svých vlastních tvrzení. Dá se také říci, že na základě jejich teorií vysvětlují platnost výzkumu náboženství z pohledu kognitivních věd. Skrze danou teorii studie rozebírají určitou oblast bádání. Teorie zahraničních kognitivců slouží jako pomocná ruka pro studie vznikající v programovém období. Tomu odpovídá i bibliografie studií. Mezi nejčastější autory, na které se odkazují, patří: Pascal Boyer, Jesper Sorensen, Luther H. Martin, Donald Wiebe, Scott Atran, Dan Sperber, Thomas E. Lawson, Robert N. McCauley, Armin W. Geertz, Harvey Whitehouse nebo Ilka Pyysiainen.

V zásadě se jedná stále o situaci, kdy jsou vytvářeny práce teoretického charakteru. Navrhují sice řešení problému určitým způsobem, nejsou však schopny jej ověřit. Což

---

[61] Sorensen, Jesper, „Dávná mysl: Současná historiografie a kognitivní věda", in: *Religio: Revue pro religionistiku*, Brno: Česká společnost pro religionistiku 2010, roč. 18, č. 1, s. 3-29.

[62] Klocová, E., „Emoční složka…", s. 10.

samozřejmě v tomto období ještě není možné, jelikož studiu náboženství v Brně chybí metodologické „know how“, stejně jako potřebné zázemí pro výzkum v laboratoři. Pod pojmem vědeckost tedy studie a texty rozumí to, že studiu náboženství schází především testovatelnost předkládaných závěrů.

Prostřednictvím teorií se sice religionisté snažili o vysvětlení určitých problémů, které pokládali za aktuální pro oblast výzkumu náboženství, ale nedospěli k tomu, jak tato tvrzení ověřit. Z toho také pramení změna, která musela nutně přijít. Problematiku ověřitelnosti vyřešil experimentální obrat, který poskytoval potřebný prostor pro vyvrácení či potvrzení hypotézy a vyvozoval z ní určité závěry. LEVYNA jako laboratoř poskytla badatelům zázemí a potřebný prostor pro nové poznatky při výzkumu náboženství. Texty programového období kognitivní religionistiky tedy vesměs nepřinášejí žádné výrazné změny na poli vědeckého bádání o náboženství. Tato situace se radikálně mění s experimentálním obratem a vznikem LEVYNY.

3.6. Charakteristika studií a textů experimentálního období

Studie vzniklé v experimentálním období pokrývají širokou oblast bádání. Jsou rozmanité v obsahu, stejně jako i zahrnují širokou oblast výzkumných cílů. V kontrastu s programovým obdobím badatelé tvoří závěry samostatně a dochází k výsledkům rozšiřujícím znalosti vědeckého bádání o náboženství.

Interdisciplinarita kognitivní vědy o náboženství je jedním z důležitých rysů tohoto období. Výzkumníci kombinují různé metody, se kterými přistupují ke zvolené problematice, ve snaze zajistit si kritický pohled na zkoumaný problém a nahlížet problematiku i z pohledu jiných vědeckých oblastí.

Jestliže se studie programového období vyznačují spíše teoretickým zaměřením, pak ty v rámci experimentálního přístupu jsou charakteristické především jasně stanovenými hypotézami, které jsou testovatelné a předkládají určité závěry. Disponují rysy charakteristickými pro „opravdové“ vědecké práce. Není to pouhé polemizování o tom, jak vědu dělat, ale snaha opravdu dospět k relevantním závěrům.

Mají-li být tedy studie experimentálního období charakterizovány společně obecnými rysy, je nutné říci, že obsahují především jasně formulované výzkumné otázky upřesňující danou oblast bádání. Vymezují tak určitý záběr výzkumného pole, kterému se badatel hodlá věnovat, což podle textů zaručuje lepší výsledky výzkumu. Práce jsou logicky rozděleny do

navazujících celků. V úvodu badatel pokládá své výzkumné otázky, na které v hlavní části textu hledá odpovědi, přičemž je neustále vztahuje zpět k zvoleným výzkumným otázkám. V závěru práce dochází k zjištění, prostřednictvím kterého si na zvolené výzkumné otázky odpovídá.

Nejvýrazněji se experimentální přístup odlišuje tím, že je empirický. Je tedy schopen svou práci ověřit vědeckou metodou. Díky tomu si může badatel odpovědět na určité otázky, které mohou být s užitím jiného přístupu nezodpověditelné. Pro výzkumníka to znamená hlavně to, že mu experimentální přístup poskytuje jiné nástroje výzkumu, které může využít a dosáhne tak odlišných zjištění. To je samozřejmě i určitým limitem výzkumníka. Neznamená to, že se experimentální přístup hodí pro zodpovídání všech otázek. Jde pouze o určitý typ otázek, pro které se hodí a naopak, pro které se nehodí. Hodí se například jako zpětná vazba religionistických teorií, které byly pokládány za aktuální dříve, ale v paradigma současné vědy jsou již opuštěné. Je to tedy možnost, jak problematiku minulosti znovu podrobit zkoumání a získat nové výsledky.

Vzhledem k tomu, že kognitivní věda o náboženství v Brně dospěla v této fázi k určité úrovni, je nutné uvést, že se studie vyznačují náležitostmi vědeckých prací. Užívají odborné vědecké výrazy a komplexně shrnují danou problematiku, jejíž poznání rozšiřují. Vyznačují se analytickým přístupem. To znamená, že si badatel vždy udržuje kritický odstup, informace zobecňuje a kombinuje různé znalosti, z textů či jiných zdrojů informací. Důležité je, že ve výsledku výzkumník předkládá své vlastní závěry, ke kterým dospěl během své práce. To, co zjistil, sděluje v konečné části svého projektu a potvrzuje nebo vyvrací své výzkumné otázky. K tomu patří i určité členění textu. Jako relevantní vědecké práce obsahují studie na začátku anotaci, která ve stručnosti vystihuje podstatu výzkumného projektu. Dále potom klíčová slova a na konci resumé. Všechny práce jsou řádně ocitované a vychází z relevantní literatury pro danou oblast výzkumu.

V úvodu ke studii se autoři vyjadřují o tématu práce v poněkud širším pojetí, své výzkumné otázky rozvádí a udávají do souvislosti se stavem bádání v konkrétní oblasti. Jsou uvedeny také prameny, ze kterých výzkumník čerpá. V hlavní části studie se výzkumníci soustřeďují na problematiku vytyčené oblasti, přičemž uvádí do souvislosti různé teorie, ze kterých vychází a postupně dospívá k závěrům vedoucím k novým zjištěním. Závěr studie poté shrnuje informace zjištěné v průběhu práce nebo naznačuje další směry, kterými by se

výzkum mohl ubírat. Je to také jeden z hlavních rozdílů odlišující programový přístup od experimentálního. V závěru studií experimentálního přístupu, si totiž badatelé odpovídají na dané výzkumné otázky a popisují výsledky výzkumu, ke kterým dospěli. To se v programovém přístupu neděje. Práce programového přístupu ve výsledku nepředkládá žádná nová zjištění, ke kterým se dospělo. Naopak se odkazuje na to, co v textu vyplynulo z užitých teorií.

Je důležité říci, že značná část studií je psána v anglickém jazyku. Což je jednou z dalších změn, kterou se odlišuje experimentální období. Studie v rámci programového přístupu jsou psány většinou v českém jazyce. Se změnou paradigma, je však stále více patrné, že angličtina jako jazyk vědy, začíná být ve studiích dominantní. Neznamená to však, že by v programové fázi nebyly některé práce psány v angličtině. V závislosti na snahu jít se soudobým trendem se však v experimentálním období objevují anglicky psané práce mnohem víc. To lze vyložit jako snahu zpřístupnit své projekty širší vědecké společnosti. Stejně tak i konference pořádané LEVYNou vyžadují příspěvky v angličtině, proto jistě není nutné uvádět, že jazykem konferencí je taktéž angličtina.

Co se týče obsahu, který studie předkládají, velkým rozdílem je kritický odstup. Generace experimentální nepolemizuje jako jejich předchůdci. Nevyhraňují se výrazným způsobem vůči jiným teoriím. Naopak se soustřeďují pouze na svou oblast výzkumu. Nejsou ani natolik kritické a nepožadují změnu situace. Jsou v souladu s určitou problematikou, kterou se snaží rozšířit a dospět k relevantním závěrům. Nevnucují čtenáři žádná stanoviska, která by měl zaujmout, ale ponechávají mu prostor, aby si názor vytvořil on sám. Také ukazují to, co experimentální přístup nabízí, tedy čím a jak může přispět k dosažení nových informací.

3.7. Oblasti zkoumání

Velká rozličnost studií je obsažena v oblastech, které mapují. V programové fázi se jedná o články a studie představující kognitivní vědu jako dobrý nástroj pro studium náboženství. Texty se hodně věnují popisu teorií, jejímiž autory jsou zahraniční kognitivně orientovaní výzkumníci. Jmenovitě Boyerova teorie kontraintuitivních představ[63], Whitehousovy protikladné mody náboženskosti[64], Martin a kognitivní historiografie nebo Sperber a jeho naturalizace studia náboženství.[65] Mimo to, že texty vysvětlují tyto koncepce, soustřeďují se také samostatně na určité oblasti, do kterých aplikují kognitivní přístup. Z těchto oblastí jsou to například konverze, meditace nebo emoce. Mezi další oblasti, které studie otevírají, patří například kognitivní historiografie nebo kognitivní archeoreligionistika.

Část studií a textů programové fáze se věnuje metodologii religionistiky, které podle nich schází určité nástroje, k tomu aby mohlo být náboženství studováno vědecky. Dochází k názoru, že to, co religionistice schází, je možné nalézt v kognitivním přístupu.

Zmíněné oblasti studia jako je konverze, meditace, rituál nebo kognitivní historiografie, se objevovaly ve studiích programového přístupu, ale přenesly se i do experimentálního období. Zde ovšem mají jinou podobu. Ta odpovídá nárokům, které jsou požadované tímto přístupem. Na rozdíl od programových studií zaměřených na teorii, se vyznačují tím, že předkládají ověřitelné závěry svých projektů.

Poté, co se kognitivní věda o náboženství v Brně začala orientovat na experimentální metody při výzkumu náboženství, rozšířily se i oblasti výzkumu. Nejlepším dokladem různorodosti studia kognitivní vědy o náboženství, jsou jemu věnovaná celá čísla časopisu *Sociální studia*[66] z roku 2013 a *Pantheon*[67], z roku 2014. Studie v těchto časopisech vyšly za účelem obeznámení širší odborné společnosti s kognitivní vědou o náboženství. Časopis

---

[63] Boyer, Pascal, *Religion Explained: The Human Instincts that Fashion Gods, Spirits and Ancestors,* London: Vintage 2002, 448s.

[64] Whitehouse, Harvey, *Modes of religiosity: A cognitive Theory of Religious Transmission,* Altamira press, Walnut Creek 2004, 193s.

[65] Sperber, Dan, *Explaining Culture: A Nauralistic Approach*, Oxford: Blackwell 1996, 184 s.

[66] *Sociální studia,* Brno: Masarykova univerzita, Fakulta sociálních studií 2013, roč. 10, č. 2.

[67] *Pantheon: religionistický časopis*. Pardubice: Univerzita Pardubice 2014.

Sociální studia, představuje celkem pět studií[68], které uvádí editorial v podání Davida Václavíka a Aleše Chalupy.[69] Ten nastiňuje, co to vlastně kognitivní věda o náboženství je, proč by mělo být náboženství studováno z této perspektivy a vytyčuje dvě klíčové otázky:

1. Je vůbec možné vědecké studium něčeho takového jako náboženství?

2. Čím se religionistické uchopení a s ním spojený výklad, popis, interpretace náboženství liší od toho, jak k tomuto fenoménu přistupují jiné disciplíny, zejména pak sociologie, antropologie a psychologie?[70]

V reakci na tyto dvě otázky uvádí, že je důležité, aby bylo náboženství studováno na základě empirických a experimentálně ověřitelných faktech.[71] Studie poté otevírají problematiku z hlediska experimentálního výzkumu v oblasti kognitivní psychologie, antropologie a sociologie. Mezi oblasti, kterým se články věnují, patří terénní studium náboženství, výzkum magických představ a praktik, vliv prostředí na prosociální jednání, náboženská konverze a sociální implicitní kognice. Každá studie otevírá jinou oblast, kde využívá kognitivní vědy ve spojení s metodami experimentálního výzkumu. Je tedy vidět, že kognitivní věda o náboženství má v rámci experimentálního přístupu široké ambice, jak v oblastech výzkumu, tak ve výzkumných cílech.

Z hlediska analýzy této práce je důležité první vydání časopisu *Pantheon* z roku 2014.[72] Kognitivní vědě o náboženství, jakožto dominující religionistické disciplíně, je věnováno celé jeho číslo, přehledně shrnující klasická témata kognitivní religionistiky, ale

---

[68] Václavík, David, Chalupa Aleš, „Náboženství v laboratoři", in: *Sociální studia*, Brno: FSS Masarykova univerzita 2013, roč. 10, č. 2, s. 7-12. Xygalatas, Dimitris, „Přenos laboratoře do terénu: Využití smíšených metod během terénního studia náboženství", in: *Sociální studia*, Brno: Masarykova univerzita 2013, roč. 10, č. 2, s. 15-25. Jerotijević, Danijela, „"Magické zákutia": Metodologické problémy pri výskume magických predstáv a praktík", in: *Sociálni studia*, Brno: FSS Masarykova univerzita 2013, roč. 10, č. 2, s. 27-43. Krátký, Jan, „Mezi lidmi a věcmi: Experimentální výzkum vlivu prostředí na prosociální jednání", in: *Sociální studia*, Brno: Katedra sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity 2013, roč. 10, č. 2, s. 45-61. Cigán, Jakub, „Náboženská konverzia ako kolektívne rozpomínanie", in: *Sociální studia*, Brno: Masarykova univerzita 2013, roč. 10, č. 2, s. 63-83. Hampejs, Tomáš, „Náboženství v laboratoři sociální implicitní kognice : víra v automatických reakcích jako implicitní postoj a dovednost", in: *Sociální studia*, Brno: Masarykova univerzita 2013, roč. 10, č. 2, s. 85-114.

[69] Václavík, D., Chalupa, A., "Náboženství v laboratoři….", s. 7-12.

[70] Ibidem, s. 8.

[71] Ibidem, s. 8.

[72] *Pantheon: religionistický* časopis, Pardubice: Univerzita Pardubice 2014, roč. 1.

i témata pro tu dobu aktuální. Každá studie pokrývá jinou oblast výzkumu. Číslo tohoto časopisu je pro práci významné, protože díky studiím a jejich obsahu, je možné sledovat, jakými posuny v rámci teorie a metodologie kognitivní věda o náboženství v Brně prošla.

V čísle je přehledně shrnuto několik posunů. První ze studií shrnuje dosavadní vývoj této disciplíny, přičemž je ukázán i směr, kterým se posunula.[73] To například znamená, že mysl, která byla původně chápána jako samostatná část člověka, je v nynější perspektivě kognitivních věd chápána jako tělesně ukotvená a navíc ovlivněná kulturou i prostředím. A také, že počátky kognitivní vědy o náboženství jsou spojené s nedostatečným posunem v oblasti bádání, což znamená, že postrádala empirický výzkum. Ruku v ruce s tím jde skutečnost, že v tomto období vytvářené teorie a hypotézy postrádaly empirické a experimentální ověření. To jednou z důležitých proměn brněnské religionistiky, která se udála v závislosti na tom, že bylo v Brně vybudováno metodologické zázemí ve formě laboratoře, která poskytla prostor pro získávání empiricky ověřitelných výsledků. Podobné téma obsahuje i další studie z tohoto vydání, která upozorňuje na to, že se původně kognitivní religionistika soustřeďovala hlavně na mysl a její procesy.[74] V experimentálním období se ale výzkum orientuje spíše na lidské chování v určitých situacích, přičemž poukazuje na vhodnost zapojení behaviorálních experimentů do studia. Tedy experimentů zaměřujících se na to, jak je náboženstvím ovlivňováno lidské chování a jednání. I závěrečná práce[75] se dotýká téma pojetí mysli, které je jedním z významných posunů. Jde o přechod od chápání mysli z pohledu tzv. kognitivismu, po přehodnocení tohoto stanoviska a stanovení nového pohledu, který chápe mysl jako tělesně ukotvenou. Práce ukazuje, jaká jsou omezení kognitivismu a představuje, k jakým posunům v poznání je možné dojít, za užití teorie vtělené a rozšířené kognice.

Kognitivní věda o náboženství v Brně se také navrací zpět do minulosti a to prostřednictvím evolučního hlediska studia náboženství a kognitivní historiografie. S evoluční teorií se navrací do počátků, kdy byl tento přístup jedním z východisek, jak studovat

[73] Hampejs, T., Chalupa, A., „Kognitivní věda o náboženství…", s. 10-43.

[74] Cigán, Jakub, Hampejs, Tomáš, „Náboženské představy a jejich přenos: Od mysli a obsahu k tělu a kontextu", in: *Pantheon : religionistický časopis*, Pardubice: Univerzita Pardubice 2014, roč. 9, č. 1, s. 113-138.

[75] Krátký Jan, Kotherová Silvie, „Teorie vtělené a rozšířené kognice a její význam pro výzkum náboženství", in: *Pantheon : religionistický časopis*, Pardubice: Univerzita Pardubice 2014, roč. 9, č. 1, s. 188-215.

náboženství. Teorie byla časem opuštěna, ale jak ukazuje jedna ze studií[76], současné kognitivní studium náboženství ji opět zapojuje. I to ukazuje posun, jelikož zde, evoluční perspektiva při experimentálním paradigmatu zatím nijak výrazně nefigurovala. Navrací se i kognitivní historiografie, kterou do Brna přinesl profesor Martin. V tomto období však dostává jiný rozměr. Reaguje na současný experimentální trend v bádání a poukazuje na to, že by měl být také rozšířen o data z historických pramenů.[77] Dvě ze studií[78] se také zaměřují na témata, která jsou známá již z programového přístupu (rituál a náboženské představy), s tím rozdílem, že jsou ale jejich teorie a hypotézy taktéž podrobeny empirickému výzkumu.

Jedna ze studií[79] je také věnována čistě experimentu. V rámci ní je představeno, co to vlastně experiment je, jaké jsou jeho druhy a náležitosti, ale především argumentuje ve prospěch zapojení těchto metod do studia náboženství. Poukazuje na výhodu propojení experimentu s terénním výzkumem, což je další sledovanou proměnou ve vývoji kognitivní vědy o náboženství v Brně.

Pokud má být shrnuto to, co bylo uvedeno v předchozích odstavcích, důležitou skutečností je to, že díky publikační činnosti v časopisu *Pantheon* jsou vidět posuny v teorii, ale i v metodologii kognitivní vědy o náboženství. Studie se stále dotýkají základních témat kognitivní religionistiky, jako je rituál nebo přenos náboženských představ. Při utváření svých prací stále reflektují teorie klasiků kognitivní vědy o náboženství, jako je Boyer, Atran nebo Lawson a McCauley. Rozdílem je to, že jsou to práce předkládající závěry vyvozené z určitých hypotéz, což znamená, že jsou ve výsledku i ověřitelné. To, co studie považují za výhodu experimentálního paradigma je to, že starší teorie náboženství (například Durkheimova sociologie náboženství) mohou být znovu podrobeny testování a tím získány nové výsledky. Mění se i pojetí mysli. Ta byla dříve chápána jako samostatná složka

---

[76] Kundt, Radek, „Evoluční teorie a religionistika: Současné evoluční přístupy ke studiu náboženství", in: *Pantheon : religionistický časopis*, Pardubice: Univerzita Pardubice 2014, roč. 9, č. 1, s. 44-70.

[77] Kaše, Vojtěch, „Experimenty dějin: ognitivní historiografie mezi dějepisectvím a kognitivní vědou", in: *Pantheon: religionistický časopis*, Pardubice: Univerzita Pardubice 2014, roč. 9, č. 1, s. 93-112.

[78] Cigán J., Hampejs, T., „Náboženské představy…", s. 113-138. Jerotiević, Danijela, Maňo, Peter, „Rituál a mysl: Kognitivní a evoluční teorie rituálu", in: *Pantheon : religionistický časopis*, Pardubice: Univerzita Pardubice 2014, roč. 9, č. 1, s.139-166.

[79] Kundtová Klocová, Eva, „Experimentální přístup ve studiu náboženství: Podoby a využití experimentu v sociálně vědném výzkumu", in: *Pantheon : religionistický časopis*, Pardubice: Univerzita Pardubice 2014, roč. 9, č. 1, s. 71-92.

a kulturní či sociální vlivy na ni působící byly při studiu náboženství opomíjeny. Chápání mysli, se ale přesouvá k pojetí jako pevné součásti lidského těla, která je přirozeně ovlivňována kulturními jevy. Navrací se studium náboženství v evoluční perspektivě. Darwinova teorie, která přispěla k tomu, že bylo náboženství z hlediska evolucionistů chápáno jako vývoj od nejjednodušších forem ke složitějším, je jednou ze starších klasických teorií náboženství, která byla časem opuštěna. V perspektivě současného trendu studia náboženství je však znovu zapojena. Stejně jako kognitivní historiografie, která byla příznačná spíše pro první období kognitivní religionistiky v Brně. Ve studiích je poukázáno i na terénní výzkumy. Studie a texty všeobecně totiž mění pohled na čistě experimentální metody při výzkumu náboženství a poukazují na vhodnost jejich spojení s metodami terénního výzkumu.

3.8. Mysl

Stejně jako zahraniční kognitivní věda o náboženství dospěla k posunu od mysli k tělu a kultuře, kopíruje tento vývoj i brněnská religionistika. První generace se soustředila na seznamování se s teoriemi kognitivních klasiků a samotné diskuse nad těmito teoriemi. S tím je spojena častá inspirace těmito názory. Práce často čerpají inspirace například od Atrana a jeho studia vědeckých a intuitivních klasifikací přírody, Boyera a jeho teorie minimální kontraintuitivity, Sperbera a epidemiologie reprezentací, kognitivní teorie rituální činnosti Lawsona a McCauleyho nebo Whitehousovy teorie dvou protikladných modů náboženskosti.

Teorie poskytnuté těmito autory jsou zahrnuty v tzv. „standardním modelu náboženské kognice“. Je to model chápající náboženství za vedlejší produkt přirozených mechanismů kognitivní výbavy člověka. Zaměřuje se na nejnižší úrovně mentálních procesů, které jsou zodpovědné za náboženství a na to, jakým způsobem tyto procesy zakládají možnosti vyšších kognitivních operací.[80] V tomto modelu jsou však zcela vynechány pojmy tělesnost, emoce nebo materiální prostředí. Smysly nejsou pokládány za faktory, které by měly vliv na kognitivní procesy. To se mění s druhou (experimentální) generací, která představuje tzv. alternativní model.[81] Ten chápe smysly jako součást procesu myšlení a na rozdíl od standardního modelu je vliv těchto procesů chápán jako zásadní.

[80] Hampejs, T., Chalupa, A., „Kognitivní věda o náboženství…“, s. 18.

[81] Hampejs, T., Chalupa, A., „Kognitivní věda o náboženství…“, s. 30.

Kognitivní procesy jsou tedy podle tohoto modelu pevně zakotvené v těle a ovlivňovány okolnostmi situace, ve které se daný myšlenkový pochod odehrává.[82] Plyne z toho, že lidský mozek ovlivňuje nejen tělesnost, ale i prostředí. Což dává prostor také kultuře, která byla jako faktor působící na lidský mozek do této doby upozaděna. První generace propagovala názor, že lidskou kulturu je možné vysvětlit na základě znalosti fungování lidské kognice.[83] Naopak teorie rozšířené a vtělené kognice vnesla prostor pro vliv kultury na lidskou mysl.

Stejně tak i studie brněnských religionistů se posunuly tímto směrem. Důkazem toho jsou například dvě studie, které vyšly ve zmíněném čísle časopisu Pantheon. První z nich se jmenuje *Náboženské představy a jejich přenos: Od mysli a obsahu k tělu a kontextu.*[84] Jedná se o studii zaměřenou na přenos náboženských představ, která shrnuje dosavadní vývoj v této oblasti. Práce se dotýká výše zmíněných představitelů jako je Boyer a Sperber, kteří byli inspiračními zdroji především pro první generaci. Tímto má přispět i k lepšímu pochopení proměn, které se udály v kognitivní vědě o náboženství. (Uvedený přechod od standardního modelu k alternativnímu.) Zásadním rozdílem oproti programovému přístupu je skutečnost, že jejich studie dochází k platným závěrům. Autoři si na začátku své studie kladou výzkumné cíle, v jejich případě tedy zmapování vývoje v oblasti náboženských představ a jejich přenosu. Přičemž poukazují na to, že náboženské představy jsou spjaty s kognitivními mechanismy spojené s kulturním a sociálním kontextem podmiňujícím jejich přenos. Prostřednictvím této studie potom dochází například k závěru, že přenos kulturních představ je procesem komunikace závislým na „tradičně“ kognitivních predispozicích, jakou je například paměť. Ta je nezpochybnitelným předpokladem jakékoli sociální výměny, tedy i kulturního přenosu.[85]

I když se tedy tato studie týká témat, která se objevovala v kognitivní religionistice již dříve, ve výsledku je její obsah odlišný. Pracuje s těmito teoriemi, na jejichž základě vyvozuje svá vlastní tvrzení. Odpovídá si na výzkumné otázky, které potvrzuje nebo vyvrací. Není to v žádném případě text dávající čtenáři najevo, že jeho závěry jsou jediným možným úhlem,

---

[82] Hampejs, T., Chalupa, A., „Kognitivní věda o náboženství…”, s. 31.

[83] Hampejs, T., Chalupa, A., „Kognitivní věda o náboženství…”, s. 20.

[84] Cigán, J., Hampejs, T., „Náboženské představy…”, s. 113-138.

[85] Ibidem, s. 135.

kterým lze tuto problematiku nahlížet. Hlavní je, ale to, že brněnská kognitivní věda o náboženství chápe mysl jako složku tělesnosti, jako pevně ukotvenou součást v lidském těle.

Stejně tak chápe mysl i druhá studie, *„Rituál a mysl: Kognitivní a evoluční teorie rituálu“*.[86] Cílem je podrobnější představení dosavadních kognitivních teorií rituálu. Kromě klasiků věnujících se rituálu, jako je Lawson a McCauley, uvádí studie také novější práce soustřeďující se evoluční stránku ritualizovaného chování nebo otázku po základech účinnosti náboženských rituálů.[87] Rituál je jedním ze základních témat, kterému se kognitivní věda o náboženství věnuje již od svých počátků. Ovšem s tím, jak se proměnilo pojetí lidské mysli, proměnilo se i studium rituálu. Východiskem této studie je to, že lidská mysl zpracovává informace o rituálu určitým způsobem, přičemž je také ovlivňována jinými kulturními vlivy. Proto je podle studie důležité, aby bylo porozuměno tomu, jak lidská mysl pracuje. Zahrnuje v sobě tedy předpoklad, že lidská mysl, je součástí těla a kultura je na ni působícím faktorem.[88]

3.9. Od experimentu v laboratoři k experimentu v terénu

Studie a texty publikované již v období, kdy došlo ke změně paradigma, jsou charakteristické tím, že zdůrazňují využití experimentálních metod pro výzkum náboženství. Je to podle nich způsob, jak lze získat ověřitelné výsledky potvrzující (nebo také vyvracející) jejich stanovené hypotézy. Nebo také možnost, jak dosáhnout odlišných výsledků, jinými metodami nedosažitelných. To však neznamená, že by studie zavrhovaly jiné metodologické postupy. Tyto jiné metody chápou, jako nedílnou součást zkoumání, doplňující a rozšiřující možnosti experimentu. Důkazem toho, je například studie Kašeho, který prosazuje ve své práci propojení metod experimentálních a historických.[89] Experiment není považován za specifický nástroj náležející pouze kognitivní vědě o náboženství. Je chápán jako vědecký metodologický nástroj, zaručující ověřitelnost výsledků a tím i jistou platnost teorií z nich plynoucích.

---

[86] Jerotievič, D., Maňo, Peter. Rituál a mysl….s. 139-166.

[87] Chalupa, Aleš, „Kognitivní věda o náboženství”, in: *Pantheon : religionistický časopis 9/1,* Pardubice: Univerzita Pardubice 2014, s. 7.

[88] Jeortievič, D., Maňo, P., „Rituál a mysl…”, s. 140.

[89] Kaše, V., „Experimenty dějin…”, s. 93-112.

Jednou z disciplín, která se v průběhu vývoje religionistiky jako vědy zformovala, byla antropologie náboženství. Mezi její hlavní metody zkoumání patřil právě terénní výzkum. Antropologie náboženství byla ovšem později (stejně jako studium náboženství z evoluční perspektivy), jako teorie pro studium náboženství opuštěna. Pohled na využití terénních výzkumů při studiu náboženství se však změnil a terénní výzkum začal být považován za vhodné doplnění experimentálního studia náboženství. Práce tedy nechce říci (jak se může zdát z nadpisu této kapitoly), že by byla metoda experimentu v laboratoři nahrazena pouze terénním výzkumem.

Zpočátku bylo záměrem LEVYNy zkoumat náboženství hlavně v prostředí laboratoře. Experiment, jakožto metodologický nástroj, totiž zaručuje badateli dobrý základ pro zkoumání neovlivněné vnějšími činiteli. V laboratorním prostředí je zaručeno navození kontrolované situace, kdy badatel záměrně manipuluje s proměnnou a poté sleduje důsledky této manipulace působící na další proměnné. Vyžaduje také přesně dané postupy a omezení, což umožňuje stanovit příčinné vztahy sledovaných proměnných. Zároveň zaručuje eliminaci vedlejších vlivů, které by mohly působit na zkoumaný jev v jeho přirozeném prostředí. To ale může být i nevýhodou, protože výzkumníkem vykonstruovaná situace v prostředí laboratoře nemusí nutně odpovídat přirozeným podmínkám mimo laboratorní prostředí.[90] Tento limit je jedním z možných důvodů, proč se studie začínají orientovat na propojení experimentálního výzkumu s terénním. Terénní výzkum totiž umožňuje badatelům nahlédnout do prostředí, ve kterém se jev chová zcela přirozeně. To znamená, že výzkumník může zachytit projevy chování zkoumaného jevu, které jsou nepředstírané, vzhledem k tomu, že zkoumaný jev se nachází v pro něj přirozeném prostředí, nikoliv v umělém prostředí laboratoře.

Experiment má i svá další omezení, která ve své studii přehledně shrnula E. Klocová.[91] Mezi ně lze zařadit například to, co bylo uvedeno výše. A to je skutečnost, že výzkumníci vědí, že si účastníci experimentu mohou být vědomi navozené situace a tudíž mohou podle toho přizpůsobovat své výpovědi. To je problémem hlavně, proto, že přizpůsobené odpovědi zkreslují výsledky, které jsou nežádoucí a neodpovídající stanovenému záměru výzkumníka.[92]

---

[90] Kundtová, Klocová, E., „Experimentální přístup…", s. 74.

[91] Kundtová, Klocová, E., „Experimentální přístup…", s. 82-83.

[92] Ibidem, s. 82.

Jiným druhem problému je úskalí aplikovatelnosti výsledků na populaci obecně. Jde o problém sociálního výzkumu všeobecně, kdy je zkoumaná populace nazývána výrazem „WEIRD“. Význam tohoto termínu představuje charakteristické znaky populací, jež byly využívány pro výzkum v několika posledních letech. Jednotlivá písmena slova WIERD znamenají v překladu: W - západní, E - vzdělaný, I - průmyslový, R - bohatý, D - demokratický.[93] Na tuto problematiku upozorňuje v jedné z prací také Hampejs. Prosazování terénního výzkumu ve spojení s experimentálními metodami se dá chápat jako možnost, jak se vyhnout tomu, aby byl výzkum aplikován na populaci vyznačující se těmito charakteristickými rysy. Tedy možnost, jak do výzkumu zahrnout větší škálu různorodosti zkoumaných vzorků.

Terénní výzkum je podle studií dobrým východiskem, jak rozšířit možnosti výzkumu náboženství v laboratoři. Výhodou terénního výzkumu je to, že zkoumané jevy studuje v jejich přirozeném prostředí. Na rozdíl od laboratoře tedy zaručuje data jiné povahy. S tím souvisí to, že zkoumaný vzorek je mnohem méně podmiňován laboratorním navozením situace, protože je zkoumán ve svém přirozeném prostředí a snižuje se míra nereálnosti situace, přičemž se badatel naopak přibližuje podmínkám odpovídajícím skutečnosti. Stejně tak jsou, ale v přirozeném prostředí obsaženy různé jiné vlivy působící na zkoumané jevy, takže výsledky mohou být nepřesné a ovlivněné jiným působením. Právě z tohoto důvodu, studie navrhují spojení s laboratorním testováním, které naopak poskytuje velmi přesné výsledky.

LEVYNA se tedy v rámci metodologie posunula od striktně experimentálního testování v laboratoři k zapojení antropologických nástrojů při výzkumu náboženství. Významným propagátorem terénního výzkumu je již několikrát zmíněný D. Xygalatas. Díky Xygalatasově studiu probíhajícímu na ostrově Mauricius, se někteří členové LEVYNy společně podíleli na jeho terénním výzkumu, zkoumajícím propojení víry v moralizující božstva a prosociální chování k členům vlastní náboženské skupiny.[94] Xygalatas je významným propagátorem studia náboženství z tohoto hlediska, který LEVYNě poskytl pohled na studium náboženství propojující metody experimentální a antropologické.

---

[93] Kundtová, Klocová, E., „Experimentální přístup…”, s. 83.

[94] Maňo, Peter, „Správa o výskumnom pobyte na Mauríciu”, in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2013, roč. 11, č. 1, s. 44-45.

3.10. Publikační činnost

Přechod k experimentálnímu paradigmatu, také pozměnil publikační činnost brněnských religionistů. Zpočátku se objevovaly články a studie především v časopisech specificky zaměřených na oblasti relevantní pro problematiku religionistické disciplíny. Byly to především dva časopisy: *Religio* a *Sacra*. Což jsou dvě periodika publikující články z oblasti religionistiky, v obou dvou případech vydávané ve spolupráci s Ústavem religionistiky FF MU. Z těchto dvou zdrojů čerpala práce nejvýznamněji hlavně při analýze prvotního období kognitivní religionistiky.

Časem začaly mít studie brněnských religionistů širší publikační přesah. Mimo čistě religionistické časopisy začaly být jejich studie vydávány i v odborných časopisech, které se soustřeďují na aktuální témata z různých vědních odvětví. Šlo o časopisy zaměřující se například na oblasti antropologie, sociologie nebo psychologie. Mezi ně patří například časopis katedry sociologie FSS MU, *Sociální studia* nebo odborný antropologický časopis *Speculum*.[95] Že se kognitivní věda o náboženství začala prosazovat i mimo čistě religionistickou publikační sféru, dokazuje to, že se jistým způsobem proměnila i ona sama jako vědní disciplína. Oproti počátkům, charakteristickým programovým přístupem, má širší přesah. Objevuje se mezi ostatními vědními oblastmi, kterým ukazuje své možnosti a zároveň se začleňuje na jejich roveň, jelikož je mezi již dobře známými oblastmi vědy stále mladou vědní disciplínou. To však neznamená, že by se články a studie se změnou paradigma přestaly v religionistických časopisech objevovat, pouze se rozšířil jejich rozptyl.

Dalším periodikem, ve kterém vyšlo několik studií brněnských religionistů, je pardubický časopis *Pantheon.* Ten se rovněž zaměřuje na vydávání odborných textů v rámci akademického bádání o náboženství. Jeho monotematické číslo z roku 2014 bylo věnováno kognitivní vědě o náboženství prostřednictvím studií, přehledně shrnujících a prezentujících, o čem tato vědní disciplína vlastně je. Čehož využila také tato práce při analýze, zachycující především experimentální období, které je platné pro stávající situaci ve vývoji kognitivní vědy o náboženství v Brně.

[95] Odborný antropologický časopis Slovenské asociace sociální antropologie.

Několik brněnských religionistů, také vydalo své anglické studie a články do mezinárodních publikací a sborníků. Jmenovitě například A. Chalupa, jehož článek[96] se zabýval přínosem teorie dvou protikladných modů náboženskosti Harveyho Whitehouse při vysvětlování příčin náboženských změn v kultuře starověkého Říma. J. Cigán, který publikoval některé kapitoly v odborné knize *Encyclopedia of Sciences and Religions*[97], shrnující dosavadní výzkum náboženské konverze v sociálních vědách a humanitních oborech. Nebo E. Klocová a její článek *Review: Evolution, Religion and Cognitive Science – Critical and Constructive Essays, Edited by Fraser Watts and Léon Turner (Book)*[98], který vyšel v odborném periodiku pro kognitivní vědu o náboženství *Journal for the Cognitive Science of Religion*.

Dalším příspěvkem ke kognitivní vědě o náboženství (ačkoliv se povahově jedná o jiný zdroj) je seriál s názvem *Anatomie náboženství*.[99] Jedná se o trojdílný dokument České televize, který byl natočen a vysílán jejím prostřednictvím v roce 2014. Jeho natáčení bylo založeno na výpovědích některých brněnských religionistů, kteří prostřednictvím tohoto dokumentu představili svoje projekty a jejich výsledky, na kterých pracovali v laboratoři. Rozšiřuje tedy povědomí společnosti o kognitivní vědě o náboženství, LEVYNě a shrnuje to, k čemu experimentální laboratoř dospěla od svého založení v roce 2011. LEVYNA se v rámci tohoto dokumentu veřejně představila širší společnosti a poskytla náhled do výsledků svých projektů.

---

[96] Chalupa, Aleš, „Religious Change in Roman Religion from the Perspective of Whitehouses Theory of the Two Modes of Religiosity", in: I*magistic Traditions in the Graeco-Roman World: A Cognitive Modeling of History of Religious Research*. *Acts of the Panel held during the XIX Congress of the IAHR,* Tokoyo, Japan, March 2005, Thessaloniki: Editions Vanias 2009, s. 113-135, 23 s.

[97] Cigán, Jakub, „Conversion", in: Runehov, Anne L. C., Oviedo, Lluis, *Encyclopedia of Sciences and Religions,* Dordrecht: Springer 2013, s. 502-506, 5 s.

[98] Kundtová Klocová, Eva, "Review: Evolution, Religion and Cognitive Science – Critical and Constructive Essays", in: Watts, Fraser, Turner, Léon (eds.). *Journal for the Cognitive Science of Religion*, 2015, roč. 2014, č. 2, s. 159-163.

[99] Anatomie náboženství [online], http://www.ceskatelevize.cz/porady/10858541726-anatomie-nabozenstvi/, [16.11.2015].

4. Závěr

Provedenou analýzou publikační činnosti brněnských religionistů dospěla práce k několika závěrům. V této souvislosti je však nejdříve nutné zmínit myšlenky, které uvedl ve své knize, *Struktura vědeckých revolucí* Thomas S. Kuhn.[100] Na základě jeho myšlenek práce obecně objasní, k jakým proměnám v brněnské kognitivní religionistice došlo.

Kuhn je ve vědeckém prostředí spojen zejména s termínem *paradigma*, jehož význam v pojetí vědy vysvětlil právě v této knize. Podle Kuhna je tedy paradigma určitým společným úhlem pohledu, kterým badatelé určité doby pohlížejí na vědní problematiku a její řešení. Je to společná perspektiva určitého vědeckého společenství nebo celého vědního oboru. Prostřednictvím paradigma si vědecká společnost určuje, co je pro ně aktuální problematikou, která by měla být řešena. Dále také, jakým způsobem by na problematiku mělo být pohlíženo a jaký typ výsledků by měla poskytovat.[101] Tento proces nazývá Kuhn ve své knize pojmem *normální věda*.[102] Což znamená, že určitý vědecký výzkum probíhá v rámci určitého paradigma. K proměně podle Kuhna dochází v momentu, kdy se vědci setkají s nějakou odchylkou. Stane se tak tehdy, když badatelé zjistí, že jimi uznávané paradigma není schopno vysvětlit skutečnosti související s jejich aktuální problematikou výzkumu. V této fázi je tedy současné paradigma nedostačující a dochází k jeho nahrazení paradigmatem novým.[103] Tomu však ještě předchází krizové období, při němž se objevují různé odchylky, které staré paradigma prostě není schopno vysvětlit.[104] V návaznosti na to, nastává období tzv. *vědecké revoluce*. Je to proces, kdy je staré a nedostačující paradigma podle vědců nahrazeno paradigmatem novým a lepším, které je možné aplikovat na současnou vědeckou problematiku a dospět tak k relevantním závěrům.[105]

Skutečnosti popsané Kuhnem se objevily také v rámci formování brněnské kognitivní religionistiky. Období, kdy se kognitivní přístup objevil na Ústavu religionistiky FF MU a byl prozatím neznámou disciplínou, která však ukázala, že je vědecky atraktivní, se dá přirovnat

---

[100] Kuhn, Thomas Samuel, *Struktura vědeckých revolucí,* 1. vyd. Praha: Oikoymenh 1997, 206 s.

[101] Kuhn, T. S., *Struktura vědeckých*…, s. 23.

[102] Ibidem s. 23.

[103] Ibidem, s. 35.

[104] Ibidem, s. 76.

[105] Ibidem, s. 115.

k fázi, kterou Kuhn nazývá jako před-vědecké období.[106] Jedná se o etapu, kdy se kognitivní proud začal teprve představovat a ukazovat své možnosti při studiu náboženství. Religionisté si také nebyli jistí, zda je kognitivní přístup tím správným hlediskem. Zdali je to doopravdy možnost poskytující správné odpovědi na jejich otázky. Postupně se však kognitivní proud ujal jako dobré paradigma pro studium náboženství. Brněnská religionistika se tedy přehoupla do období, které Kuhn nazývá, jako období normální vědy. Kognitivní přístup se začal naplno rozvíjet a ovlivnil tak i práce religionistů. S vytvářením publikací úzce souvisí přechod od programového období k experimentálnímu. Programové období je charakteristické zkoumáním možností, které kognitivní vědy studiu náboženství poskytují, propagací tohoto proudu a především diskuzí nad tím, co by se s touto disciplínou dalo „dělat". Práce se orientují na teorie klasiků kognitivních věd o náboženství jako je Pascal Boyer, Harvey Whitehouse, Luther H. Martin aj. Schází jim však závěry, které by byly nějakým způsobem vědecky ověřitelné. Tento problém vyřešilo období, které se začalo soustředit na experimentální výzkum náboženství, symbolizované založením laboratoře LEVYNA. V této fázi začaly být vytvářeny studie předkládající své vlastní závěry, které měly zpětnou vazbu prostřednictvím experimentů.

S tím, jak se proměňovala kognitivní religionistika, měnila se také některá důležitá témata této oblasti. Jedna z nejzásadnějších proměn se týkala mysli. Mysl, která je kognitivními vědami považována za původce náboženství, pokládala v první fázi náboženství za evolučně vyvinutý, vedlejší produkt mysli. V navazující fázi je však brána jako součást lidského těla, což znamená, že je pevně ukotvená. A také ovlivněná tělesností, stejně jako prostředím. Kultura, je tedy považováno za faktor ovlivňující lidskou mysl, což bylo v první fázi odmítnuto. S oblastí mysli také souvisí to, že se LEVYNA ve svých počátcích zaměřovala při výzkumu především na to, co se v lidské mysli odehrává. To se ale změnilo a v současnosti se výzkumy soustřeďují hlavně na to, jak náboženství ovlivňuje lidské chování a jednání. Výzkumy se tedy obracejí k behaviorální perspektivě.

Nejen výzkumy, ale i experimentální metody zaznamenaly od svých počátků změny. Původně bylo totiž záměrem LEVYNy zkoumat náboženství čistě experimentálními metodami. Vzhledem k tomu, že je však prostředí laboratoře umělé, vyvstala potřeba zkoumat náboženství i v jeho přirozeném prostředí. Experimentální bádání bylo tedy obohaceno

[106] Kuhn, T. S., *Struktura vědeckých*…, s. 31.

o terénní výzkum. Terénní výzkum je tak v některých případech doplňkem experimentálního, který rozšiřuje o pohled na zkoumané jevy v jejich přirozeném prostředí. Naopak experimentální výzkum nabízí podrobitelnost závěrů v prostředí laboratoře a získání přesných a ověřitelných výsledků.

5. Použitá literatura a zdroje

Prameny

• Blaško, Jan, „Slepé uličky religionistiky: Metodologické problémy religionistiky a kognitivní přístup jako možné řešení", in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2008, roč. 1.

• Cigán, Jakub, „Nevyhnutnosť kognitívneho prístupu (nielen) při štúdiu náboženskej konverzie", in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2008, VI, č. 2.

• Cigán, Jakub, Hampejs, Tomáš, „Náboženské představy a jejich přenos: Od mysli a obsahu k tělu a kontextu", in: *Pantheon : religionistický časopis*, Pardubice: Univerzita Pardubice 2014, roč. 9, č. 1.

• Hampejs, Tomáš, Chalupa, Aleš, „Kognitivní věda o náboženství: Východiska, cíle a krátká historie", in: Pantheon, Pardubice: Univerzita Pardubice 2014, roč. 1.

• Chalupa, Aleš, „Návštěva profesora Luthera H. Martina a kurz „Cognitive Science of Religion"", in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2006, roč. 2.

• Kaše, Vojtěch, „Experimenty dějin: ognitivní historiografie mezi dějepisectvím a kognitivní vědou", in: *Pantheon: religionistický časopis*, Pardubice: Univerzita Pardubice 2014, roč. 9, č. 1.

• Kotherová, Silvie, „Jak zkoumat meditaci? Co například kognitivní věda", in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2008, VI, č. 2.

• Kotherová, Silvie, „Zpráva z letního kurzu „Experimentální metody ve studiu kognice a kultury" ", in: *Sacra aneb rukověť religionisty,* Brno 2011, č. 2.

• Krátký Jan, Kotherová Silvie, „Teorie vtělené a rozšířené kognice a její význam pro výzkum náboženství", in: *Pantheon : religionistický časopis*, Pardubice: Univerzita Pardubice 2014, roč. 9, č. 1.

• Kundtová Klocová, Eva, „Experimentální přístup ve studiu náboženství: Podoby a využití experimentu v sociálně vědném výzkumu", in: *Pantheon : religionistický časopis*, Pardubice: Univerzita Pardubice 2014, roč. 9, č. 1.

• Kundt, Radek, „Evoluční teorie a religionistika: Současné evoluční přístupy ke studiu náboženství", in: *Pantheon : religionistický časopis*, Pardubice: Univerzita Pardubice 2014, roč. 9, č. 1.

• Václavík, David, Chalupa Aleš, „Náboženství v laboratoři", in: *Sociální studia*, Brno: FSS Masarykova univerzita 2013, roč. 10, č. 2.

Literatura

• Blaško, Jan, „Konference „Symbolization in Religion, Cognition and Culture", Aarhus, 31. 5–2. 6. 2007", in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2007, roč. 2.

• Boyer, Pascal, *Religion Explained: The Human Instincts that Fashion Gods, Spirits and Ancestors,* London: Vintage 2002.

• Brožková, Kristýna, „LEVYNA přináší do Brna experiment", in: *Sacra aneb rukověť religionistiky*, Brno: Masarykova univerzita 2011, roč. 2.

• Cigán, Jakub, „Conversion", in: Runehov, Anne L. C., Oviedo, Lluis, *Encyclopedia of Sciences and Religions,* Dordrecht: Springer 2013.

• Cigán, Jakub, „Náboženská konverzia ako kolektívne rozpomínanie", in: *Sociální studia*, Brno: Masarykova univerzita 2013, roč. 10, č. 2.

• Čejková, Olga, „Workshop Past, Present, and Future in the Scientific Study of Religion", in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2012, roč. 1.

• Hampejs, Tomáš, „Náboženství v laboratoři sociální implicitní kognice : víra v automatických reakcích jako implicitní postoj a dovednost", in: *Sociální studia*, Brno: Masarykova univerzita 2013, roč. 10, č. 2.

• Havelka, Rudolf, „Syntéza kognitivní vědy o náboženství a kognitivní archeologie: Nová perspektiva studia pravěkých náboženských systémů?", in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2008, roč. 1.

• Chalupa, Aleš, „Kognitivní věda o náboženství", in: *Pantheon : religionistický časopis 9/1,* Pardubice: Univerzita Pardubice 2014.

• Chalupa, Aleš, „Konference: „Past minds: Evolution, Cognition and History", Belfast, 25.-26.května 2007", in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2007, roč. 2.

• Chalupa, Aleš, „Religious Change in Roman Religion from the Perspective of Whitehouses Theory of the Two Modes of Religiosity", in: *Imagistic Traditions in the*

Graeco-Roman World: A Cognitive Modeling of History of Religious Research. Acts of the Panel held during the XIX Congress of the IAHR, Tokoyo, Japan, March 2005, Thessaloniki: Editions Vanias 2009.

• Jerotijević, Danijela, „"Magické zákutia": Metodologické problémy pri výskume magických predstáv a praktík", in: *Sociálni studia*, Brno: FSS Masarykova univerzita 2013, roč. 10, č. 2.

• Jerotiević, Danijela, Maňo, Peter, „Rituál a mysl: Kognitivní a evoluční teorie rituálu", in: *Pantheon : religionistický časopis*, Pardubice: Univerzita Pardubice 2014, roč. 9, č. 1.

• Klocová, Eva, „Emoční složka náboženskosti", Brno 2010, Magisterská diplomová práce, Masarykova univerzita, filosofická fakulta, Ústav religionistiky FF MU.

• Krátký, Jan, „Mezi lidmi a věcmi: Experimentální výzkum vlivu prostředí na prosociální jednání", in: *Sociální studia*, Brno: Katedra sociologie Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity 2013, roč. 10, č. 2.

• Kuhn, Thomas Samuel, *Struktura vědeckých revolucí,* 1. vyd. Praha: Oikoymeneh 1997.

• Kundtová Klocová, Eva, "Review: Evolution, Religion and Cognitive Science – Critical and Constructive Essays", in: Watts, Fraser, Turner, Léon (eds.). *Journal for the Cognitive Science of Religion*, 2015, roč. 2014, č. 2.

• Maňo, Peter, „Správa o výskumnom pobyte na Mauríciu", in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2013, roč. 11, č. 1.

• Maňo, Peter, „Správa o workshope LEVYNA „Perspectives on the scientific study of religion: The search for evidence", in: *Speculum*, Bratislava: Slovenská asociácia sociálnej antropológie 2013, roč. 2.

• Polívka, Jan, „Ovládne brněnskou religionistiku kognitivní věda? Reportáž z fakultního kola SVK 2008", in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2008, roč. 1.

• Sorensen, Jesper, „Dávná mysl: Současná historiografie a kognitivní věda", in: *Religio: Revue pro religionistiku*, Brno: Česká společnost pro religionistiku 2010, roč. 18, č. 1.

• Sperber, Dan, *Explaining Culture: A Nauralistic Approach*, Oxford: Blackwell 1996.

• Whitehouse, Harvey, *Modes of religiosity: A cognitive Theory of Religious Transmission,* Altamira press, Walnut Creek 2004.

• Šťastná, Kateřina, „Zpráva o pobytu profesora Harveyho Whitehouse v Brně", in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2009, roč. 1.

• Xygalatas, Dimitris, „Přenos laboratoře do terénu: Využití smíšených metod během terénního studia náboženství", in: *Sociální studia*, Brno: Masarykova univerzita 2013, roč. 10, č. 2.

• Založení České společnosti pro kognitivní studium kultury", in: *Sacra aneb rukověť religionisty*, Brno: Masarykova univerzita 2007, roč. 2.

Internetové zdroje

• Anatomie náboženství [online], http://www.ceskatelevize.cz/porady/10858541726-anatomie-nabozenstvi/, [16.11.2015].

• Bečev, Ondřej, „LEVYNA Conference – Homo Experimentalis, 25.10.2012 – 27.10.2012, Brno" [online], http://www.cognitivescience.cz/levyna-homo-experimentalis/, 7.8.2012 [9.11.2015].

• „Homo Experimentalis: Experimental Approaches in the Study of Religion" [online], http://www.phil.muni.cz/relig/levyna2012/program.php, [9.11.2015].

• „LEVYNA" [online], http://www.levyna.cz, [13.4.2015].

• „Past, Present, and Future in the Scientific Study" [online], http://www.levyna.cz/cs/udalosti/past-present-and-future-in-the-scientific-study-/ [9.11.2015].

• „Perspectives on the scientific study of religion" [online], http://www.levyna.cz/cs/udalosti/levyna-conference-2013-perspectives-experimental-religion/, [9.11.2015].

• „Program and abstracts" [online], http://www.phil.muni.cz/relig/levyna2012/program-and-abstracts.pdf [9.11.2015] [s. 7].

6. Resumé

Práce analyzuje dějiny kognitivního studia na brněnském Ústavu religionistiky FF MU. Přičemž vychází z předpokladu, že počátky kognitivní religionistiky byly spjaty s projektově-propagačním přístupem, který byl postupem času nahrazen experimentálně orientovanou badatelskou činností. V rámci tohoto vývoje, bylo důležitou událostí založení experimentální laboratoře pro výzkum náboženství. Laboratoř určila zdejší religionistice nový směr, v důsledku čehož se proměnila i samotná povaha kognitivní vědy o náboženství. Na základě tohoto předpokladu, práce sleduje publikační činnost výzkumníků z Ústavu religionistiky, kteří se zaměřují právě na užití kognitivních věd při studiu náboženství. Analýzou této publikační činnosti, se práce snaží dospět k zjištění, zdali k předpokládaným proměnám došlo či nikoliv.

Klíčová slova: kognitivní religionistika, kognitivní věda o náboženství, experiment, laboratoř, výzkum, teorie a metodologie.

7. Summary

The thesis analyzes the history of cognitive studies at the Brno Institute of Religious Studies. It is based on the assumption that the origins of Cognitive Science of Religion were associated with project-promotional approach, which has gradually replaced experimentally oriented research activities. As part of this development, an important event was the establishment of experimental research laboratory for religion. Religions local lab has identified a new direction, with the result that also changed the very nature of the cognitive science of religion. Based on this assumption, the work follows the publication activities of researchers from the Institute of Religious Studies, who are focusing on the use of cognitive science in the study of religion. The analysis of this publishing the work seeks to arrive at ascertaining whether the anticipated transformations occurred or not.

Keywords: cognitive religion, cognitive science of religion, experiment, laboratory, research, theory and methodology.